

Zsigmond király honvédelmi politikája.

(Első közlemény).

I. A nemesi felkelés.

A rendi Magyarország nemesemberének kétségkívül egyik legsarkalatosabb kiváltságát jelenti az a jog, hogy más társadalmi rétegek egyéneitől eltérően, királyi zászló alatt — „*sub vexillo regio*“ — és fejenként — „*per se et personaliter*“ — szállott hadba. A nemesi előjogok első korszakában ez annyit jelentett, hogy a várjobbágyoktól, várnépektől, határőröktől és székelyektől eltérően, a nemes nem tartozott a megyésispán, vagy más királyi közeg katonai parancsnoksága alá, hanem közvetlenül az uralkodó vezetése és lobogója alatt harcolt. Hasonlóképen éles határvonalat vont a „*per se et personaliter*“ elv egyrészt a nemesember, másrészt a városi polgár, a turóczi és lipthói jobbágyfiú, vagy a szepesi lándzsás jogállása közé is. Az említett népelemek ugyanis nem fejenként rótták le hadi kötelezettségüket, hanem számarányuknak megfelelően, a király által megszabott kontingens kiállításával növelték az állam katonai erejét.

E sarkalatos nemesi kiváltság előzményeire vonatkozó vizsgálatok azt mutatták, hogy a „*sub vexillo regio*“ és az ezzel összefüggő „*per se et personaliter*“ történő hadakozás eredetileg nem a nemesség, mint szabad birtokos elem előjoga volt, hanem kezdetben a királyi szerviensek testületéhez kapcsolódott. A királyi zászló alatt személyesen történő hadbaszállás eredetileg a tényleges uralkodói kíséret, a „*domus regia*“ harcos hivatású elemeinek kiváltsága, mely csak a királyi familia nagyarányú kibővülésével és jogainak a XII. század közepétől kezdődő eldemokratizálódásával szállott át a birtokos szabadok egyetemére, a nemességre.¹ A legkülönbözőbb elemek kiemelése addigi „*kondíciójuk*“ kereteiből, az államhatalom, a királyság műve volt és így szük-

¹ Váczy Péter: A királyi szerviensek és a patrimonális királyság (1928) 31 kk.; A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon (1952) 72 kk.

ségképen annak katonai-politikai céljait volt hivatva szolgálni. Midőn a magyar királyság a XI. század végén eddigi elszigeteltségéből kilépve, erőteljes dinasztikus külpolitika útjára lépett s területének növelésén kívül a beavatkozó hadjáratok egész sorát vezette a szomszédos országokba, abban a pillanatban elodázhatatlan szükséggé vált annak a hadrendszernek átszervezése és kiegészítése, mely még a régi állapot, a védekezésre alapított passzív külpolitika katonai velejárója volt.² A várjobbágy zászlóaljak, a seniorok³ és tisztségviselők magánhadai⁴ nem szolgálhatták, de nem is voltak hajlandók szolgálni ezt az új, harcoss külpolitikát. A régi hadsereg vezérei a honfoglaló és advénanemzetségekből származó comesek, 1223-ban, II. István oroszországi hadjárata során, az ellenség előtt tagadták meg az engedelmességet, ekkor fordultak szembe a számukra „céltalan” dinasztikus háborúk szokásával és kényszerítették visszatérésre az uralkodót.⁵ Ettől kezdve a király nem építhet többé teljes mértékben a régi erőforrásokra, hanem ezek pótlására kénytelen újakat felkutatni. Ily előzmények után tűnnek fel II. István balkáni hadjáratában a „phallanges aulicorum”, a királyi udvar csapatai, melyek addig ily szerepet aligha játszottak.⁶ A Gesta nyelvén ezek az aulicusok megfelelnek a XIII. század királyi szervienseinek s így megállapíthatjuk, hogy kezdetben egy elsősorban katonai hivatású testületet alkottak, melynek egyénei mindenkor készek voltak az uralkodót bárhová követni.⁷ A külpolitikai szükségletek magyarázzák, hogy a mindenkori uralkodók tőlük telhetőleg növelni akarták e harcoss elem létszámát⁸ és így a legkülönbé-

² Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája (1928) 116.

³ Decr. Stephani I. 25. (Závodszyk 148).

⁴ Decr. Colommani I. 40. (u. o. 188).

⁵ Deér: A magyar-horvát államközösség kezdetei (1931) 18; Heidenisches und Christliches in der altungarischen Monarchie (1954) 80 kk.

⁶ BKK LXVIII (Flor. II. 205); Deér: Magyar törzsszövetség stb. 114 kk.

⁷ Ilyen szervienseket kell értenünk azon magyar „vendégeken”, „kiséreten”, akik a XII. századi oroszországi dinasztikus küzdelmekben szerepelnek (*Ilodinka*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 125, 255, 127, 145) akik az eseményekből megállapíthatóan tűzön-vízen keresztül kitartottak királyuk dinasztikus céljai mellett. Ugyanezt bizonyítja Rogerius előadása is: Praeterea nobiles cum cordis amaritudine referebant: quod cum ipsi vel progenitores eorum, contra Ruthenos, Comanos, Polonos et alios in expeditionem a regibus sepius essent destinati... (Endlicher 259). Ez a hely rávilágít egyben a szervienség, a külföldi hadakozás és az adományrendszer összefüggésére. V. ö. *Váczy*: Királyi szerviensek stb. 50, 2. jegyzet.

⁸ Pl. 1287: Quoniam gloria regis et honor ac regni tutamen et defensio in multitudine bellatorum crescere consuevit et augeri, dignum est, ut regia maiestas bellantium collegio viros idoneos summo opere studeat aggregare (HO IV. 71).

lébb társadalmi rétegekből származó egyéneknek adományozták a királyi zászló alatt történő személyes hadbaszállás előjogát. Így a fejlődés természetéből következett, hogy olyanok is bekerültek a királyi szerviensek kollégiumába, olyanok is birtokába jutottak a szerviensek katonai kiváltságának, akik adottságuknál és hajlandóságuknál fogva nem voltak alkalmasak e harcos szerep vállalására. Az eldemokratizálódás azonban sohasem következett volna be oly mértékben, ha a társadalom, elsősorban a szabad birtokos társadalom, tehát a nemesség nem áhitozott volna a szerviensek katonai szabadságára. E vágyakozás okát csak egy feltevessel tudjuk megmagyarázni.

Mióta a Pauler—Tagányi iránynak a királyi és nemzeti Magyarországra dualizmusát hirdető tételei az újabb kutatások világánál elfogadhatatlanoknak bizonyultak, mióta tudjuk, hogy a megyésispán hatásköre és a királybíró iurisdictionja oly szabad egyénekre is kiterjedt, akik az uralkodóval közjogi természetű viszonyban voltak,⁹ a birtokos nemességnek a régi katonai szervezetben való elhelyezkedését is másképen kell elképzelnünk mint eddig. Miután a „sub vexillo regio“ és a „per se et personaliter“ szabadság eredetileg a „domus regia“ harcos elemeinek előjoga volt és miután a jogok kiterjesztése során e kiváltságban nem csupán a vár kötelékébe tartozók, hanem szabad birtokosok, tehát nemesek is részesültek,¹⁰ valószínűnek tarthatjuk, hogy e kiváltság számukra ugyanúgy jogi-társadalmi előnyt jelentett, akárcsak a várjobbágyok számára. Azaz: ha szabad birtokosok is megkapják a „sub vexillo regio“ jogát, ennek csak úgy lehet értelme, ha azok addig ezzel a joggal nem rendelkeztek, hanem a királyi kegyet megelőzőleg az ispán katonai parancsnoksága alá tartoztak. E feltevést illetőleg figyelemreméltó támaszpontul szolgálnak Ottó freisingi püspöknek a XII. századi magyar hadrendszerre vonatkozó megjegyzései. A tudós püspök beszél azokról, akik „de militum ordine sunt“ s akik minden körülmények között kötelesek a királyt háborúba követni s a falvakban lakó „colonusokról“, akik közül minden nyolcadik, vagy tizedik száll csupán táborba. Nyilvánvaló, hogy az „ordo militum“ itt, általános irodalmi használatban, katonai hivatású réteget jelent és így ebbe a várjobbágyok ugyanúgy beletartoznak, akár a királyi kíséret tagjai, akikről Freisingi Ottó mint „regis aciesről“ beszél. Nem ilyen könnyű a „colonus“ jelentésének megállapítása, bizonyos csak annyi, hogy falvakban élő, földmű-

⁹ Váczy: Die erste Epoche des ungarischen Königstums (1955) 15—34.

¹⁰ L. erre Váczy, Szerviensek stb. 57 kk. és u. o. 40. 6. jegyzetben felsorolt okleveleket.

velő népelemről van szó,¹¹ megpedig egészen általános értelemben. Művének terminológiája azt mutatja, hogy a „colonusnak“ nála „vidéki, paraszt“ jelentése van¹² s így a magyar viszonyokra „közsabad“ értelemben alkalmazható, tehát megfelelne a XI. századi törvényekben szereplő szabad, „vulgarisoknak“.¹³ Ez a falvakban élő, gazdálkodással foglalkozó szabad népelem pedig magában foglalja a szabad birtokosok, később kisenemesek társadalmát.¹⁴ Ha okoskodásunk megáll, akkor Fresingi Ottó tudósítása bizonyítéka annak, hogy a nemesség eredetileg nem „per se et personaliter“ szállott hadba, hanem egy arányszámnak megfelelő kontingenst állított ki. Némi analógiával a székelyek hadkötelezettsége szolgálhat. A székelyek kétségtelenül szabadok s a székely fejlődés a magyarénak „kisebbitett, hogy úgy mondjuk falusias képmása volt“.¹⁵ Midőn IV. Béla megtudta, hogy a vágvidéki székelyek „olim per comitem suum fuissent plurimum aggravati“, megengedte nekik, hogy a király seregéhez csupán csak 100 főből álló kontingenssel csatlakozzanak. Amidőn pedig látta, hogy hadkötelezettségüknek ezt messze meghaladó mértékben tesznek eleget, azt a szabadságot adta nekik, hogy „non sub certo numero, sed eo modo sicut servientes regales per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur.“¹⁶ Világos ebből az oklevélből, hogy a székelyek eredetileg nem fejenként hadakoztak és hogy comesük, mint királyi közeg parancsnoksága alatt állottak. Ugyanebben az állapotban találjuk a székelység zömét is. Vencel király 1301-ben úgy rendezi az udvarhelyi székelyek hadkötelezettségét, hogy azok „tempore exercituum more aliorum liberorum Sicolorum sub vexillo comitum ipsorum connumerari et exercituare“ tartoznak.¹⁷ Hogy a királyi aulába való nagyarányú felemelés előtti időben a birtokos közsabadok nem élvezték a későbbi nemesi jogokat, az már azért is valószínű, mivel nem alkottak kiváltképpen katonáskodó elemet és így hadbahívásukra a várjobbágyok és a megye katonai hivatású egyéb népei, továbbá az egy-

¹¹ Gesta Friderici I. 32: coloni quidem, qui in vicis morantur, novem decimum vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ab bellum necessaria instruunt, caeteris pro cultura terrae domi relictis. SS rer. Ger. (1912) 51.

¹² U. o. 12²⁰, 154¹⁰.

¹³ „A liber mellett törvényeink vulgares, pauperes, plebei, minores, sőt a rustici, villani kifejezései mögött, legalább is nagyobb részben, szintén szabad birtokosokat kell sejtenuünk“: Váczy: Szerviensek stb. 94.

¹⁴ Váczy: id. m. 102.

¹⁵ Hóman: MT III¹ 157.

¹⁶ Székely oklevéltár I. 15.

¹⁷ U. o. I. 50.

házi és világi nagybirtok csapategységei mellett aránylag ritkán került sor. Mindezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy az előkelő seniorok, optimatesek, szóval a nemesi társadalom színe-jáva a megyéspán katonai vezetése alatt állott s hogy ezek már a kezdet kezdetén nem élvezték volna későbbi előjogaikat.

Ha már most a szegényebb szabad birtokos elem katonakötelezettségét így fogjuk fel, akkor felettébb természetesen találjuk e társadalom törekvését a királyi szerviensek jogainak elnverésére. A királyság enged a nyomásnak s létrejön a tényleges harcos familia mellett a jelképes familia, mely magába zárja immár az egész nemességet¹⁸ s amely hadihasználhatóság tekintetében XII. századi elődjétől lényegesen különbözik. A királyság azonban ezzel a jelképes familiával szemben is fenntartja a „per se et personaliter“ és „sub vexillo regio“ hadakozás követelményét, mely így nemcsupán előjoggá, hanem a nemesség egyetemére nehezéző teherré is válik. Az uralkodó mindenkitől aki királyi szerviens, később nemes, elvárja, hogy fegyverével és életével rendelkezésére álljon, tekintet nélkül az illető hajlandóságaira. Így alakul ki az „*exercitus regalis*“, vagy „*generalis exercitus*“ gyakorlata, melynek homályos kezdete a XII. század végére.¹⁹ intézményes kialakulása pedig a XIII. század második felére esik²⁰ s amely nem más, mint a király vezetése és zászlaja alatt gyülekező nemesség hadi vállalkozása. A királyi szerviensek, majd a nemesség összetétele azonban érthetővé teszi, hogy a „*generalis exercitus*“ sohasem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A királyi familia előjogainak kiterjesztése a nemesség egyetemére egyet jelentett egy katonáskodásra alkalmatlan, arra csak kelletlenül vállalkozó réteg megterhelésével s az eredmény csak ennek megfelelő lehetett.

Az aulicusok phallanxai először külláborúkbán tűnnek fel s a XIII. század első feléből is több oly királyi szerviensről tudunk, akik idegen országokban szolgálták fegyverükkel az uralkodót. Ezzel a régebbi állapottal és egyesekre vonatkozó XIII. századi utalásokkal ellentétben, a királyi szolgák egyeteme az Aranybullában már a katonai terhek alól szabadulni, vagy azokat legalább is korlátozni akaró réteg-

¹⁸ Váczy: Szimbolikus államszemlélet 74—75.

¹⁹ III. Béla adománylevele Bertalan comes részére 1195: *Extra regnum vero cum quatuor loriceis nobis serviat, tali tamen tempore citatus veniat, in quo exercitus chroaticus ex precepto regio universaliter ad exercitum fuerit convocatus* (Smičiklas: II. 262).

²⁰ Pl. é. n. (Kun László): in generali exercitu totius regni (Wenzel XII. 495). Ugyancsak Kun László idejében találkozunk a hadoszlásnak a XIV. és XV. században általánossá váló megjelölésével: in quindenis residentie exercitus (Wenzel: IX. 98 és XII 186).

ként mutatkozik be. Az Aranybulla királyi szerviense halani sem akar arról, hogy a király őt külföldi hadjáratokban való részvételre minden ellenszolgáltatás nélkül kötelezze s hogy viselt dolgai felett, a hadjáratból való visszatérés után, hadi törvényszék ítélkezzék. Csakis abban az esetben hajlandó fegyvertfogni, ha ellenség támad az országra s ha a háborúban halálát leli, hátramaradottjait kárpótolja a király.²¹

A királyi szerviensek követelésének erejét semmisen mutatja jobban, mint az, hogy az Aranybullanak 1231-iki megerősítése, mely megváltozott hatalmi viszonyokat mutat s az 1222-iki túlzó követelésekkel szemben a királyság érdekeit képviselte, lényegében érvényben hagyta és ezzel mintegy szentesítette a szerviensek katonakötelezettségi felfogását.²² Az Aranybulla idevágó rendelkezéseinek kiegészítéseképpen csupán arra kötelezték a nemességet, hogy az országra törő ellenség üldözésében a határon túl is köteles résztvenni,²³ amivel szinte önkénytelen nyomatókot adtak annak a szerviensek-kisnemesei álláspontnak, mely a leghatározottabban elutasította magától az országon kívüli hadakozás kötelezettségét. A sors iróniája, hogy egy évszázad leforgása alatt éppen az a katonaelem válik a királyság szempontjából használhatatlenné, melyet éppen a régi hadrendszer pótlására a dinasztikus- és hódítópolitika kiszolgáltatására hívtak életre. A királyi szerviensek az Aranybulla és az 1231-iki törvény óta csak a védekezés szempontjából jöhetnek tekintetbe, de így is inkább jogilag, mint tényleges felhasználhatóságuk alapján. Az országon kívüli katonáskodás elítélésének kétségkívül megvoltak a maga világnézeti gyökerei,²⁴ de ez a háttér nem változtatható azon a tényen, hogy ez a földműves népelem nem a külföldi háborútól, hanem általában a háborútól irtózott. A királyi szerviensek felkelésének katonai értéke a tatárjárás idején mutatkozott meg a maga szomorú valóságában. Ha elfogulatlanul olvassuk Rogerius művének a korhangulatra rendkívül jellemző bevezetését, akkor rá fogunk jönni arra, hogy ő „*de vulgari Hungarorum opinione*” címen nem a nagybirtokos bárók, hanem a kisnemesség véleményét tolmácsolja, azét a réteget, melyet a végsőkig elkeserített az előző évek birtokvisszaszerző akciója. Hiába figyelmeztette alattvalóit a király a tatárveszedelem nagyságára, ezek a lázongó kisnemesek „*habebant hec omnia ad*

²¹ Aranybulla 7 és 10 § (*Marczali: Enchiridion* 136, 158).

²² 1231: 15—16. (u. o. 136—137).

²³ *Regresso superveniente hostium exercitu, pro vindicta ipsos tenentur persequi* (u. o. 137).

²⁴ *Fritz Kern: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht* (1914) 162—163; *Deér: Heidnisches und Christliches* 106. kk.

derisum“, s amikor arra került a sor „*ad pugnam cor et animum non habebant*“.²⁵ Míg az egyházi és világi nagybirtok meghozta a legmesszebbmenő áldozatokat, addig a király felszólításának, melyet „a nemesekhez, kiket királyi szolgáknak mondanak“ intézett, igen kevés fogantja volt.²⁶

A tatárjárás tapasztalatai, a kisenemesi társadalom harc-képtelenségének világos felismerése, magyarázza IV. Béla politikájának a tatárjárás után bekövetkezett nagy fordulatát: a patrimonális állameszme feladását, a nagybirtokkal való megalkuvást, a kunok dédelgetését²⁷ és a magyar fejlődéstől idegen hűbéres katonaság megteremtését.²⁸ A tényleges helyzettel leszámolva; fiával együtt nyugodtan adhatta beleegyezését az Aranybulla szellemében fogant 1267-iki nemesi kiváltsághoz, mely szerint ha a király „*ad occupanda vel acquirenda regna et terras*“ hadat szervez, a nemeseket az abban való részvétellel nem kényszerítheti. De a kiváltságlevélben más vonatkozásban is érvényesül az Aranybulla szelleme: ha a háborúban elesett nemesnek nincs közvetlen leszármazója, javait a rokonság, a nemzetség örökli és az uralkodó lemond visszaháramlási jogáról.²⁹ Ez a kiváltságrámutat a kisenemesség igazi érdekkörére, a birtokkal összefüggő kérdésekre és arra a felfogásra, mely a háború kockázatát már eleve birtokjogi előnyökkel kívánta ellensúlyozni.

A XIII. század nemesi közfelfogása mindvégig hű maradt az aranybullában foglalt elvekhez, ahhoz a fejedelmi esküvel ismételten megerősített jogához, mely szerint kizárólag az ország védelmére köteles fegyvert ragadni. A későbbi fejlődés azonban még ezen a ponton is túlhaladt és az időrendben következő kiváltságok már valósággal katonaellenes hangulatot lehelnek. A mindinkább öntudatosá váló kisenemesség a nemesítő formula azon kitételét, hogy a nemes királyi zászló alatt harcol, betűszerint értelmezte, úgy hogy *csakis* az uralkodó vezetése alatt köteles hadbaszállni. Mint egy IV. Béla-kori oklevélben olvassuk: „*nobiscum et non cum aliquo*“.³⁰ Ez az oklevelekben jelentkező felfogás azután országos viszonylatban is érvényesül. Még a rendi fejlődésben

²⁵ Caput 28 (*Endlicher*: 274).

²⁶ Caput 14 (u. o. 264).

²⁷ *Hóman*: MT I³ 556. kk. Maga IV. Béla 1252 táján IV. Inceéhez intézett levelében úgy beszél a kunokról, mint az ország egyedül számbajövő haderejéről: Cumanos etiam in regno nostro recepimus et, proh dolor, per paganos hodie regnum nostrum defendimus et per paganos infideles ecclesiae conculcamus (*Marczali*: *Enchiridion* 164).

²⁸ A különböző hűbéres katonákra l. *Váczy*: *Szerviensek stb.* 58. kk. és *Szimbolikus államszemlélet* 68.

²⁹ *Marczali*: *Enchiridion*, 169.

³⁰ 1265: *Fejér*: IV/5, 262.

némileg elmaradt szlavóniai nemesség is az uralkodó személyes részvételéhez köti hadbaszállását,³¹ sőt a kunok katonakötelezettsége is a szerviens-nemesekéhez igazodik s így csakis azon esetekre korlátozódik, midőn a király „*personalliter*“ vezeti seregét.³² A fejlődés tetőpontját e tekintetben az 1291-iki törvény jelzi: még ha ellenséges sereg támad is az országra, vagy ha annak valamelyik tartománya elszakadni kívánna, a nemesség még ezekben az esetekben is az uralkodó személyes részvételétől teheti függővé részvételét.³³ Későbbi fejtegetéseink során látni fogjuk, hogy az egész magyar középkoron át a hadvezetés rendszere a bárókhoz juttatott megbízásokon, u. n. „*speciale mandatumokon*“ nyugodott; az uralkodó ritkán vezeti maga seregét, hanem azt rendszerint valamelyik kipróbált hadvezérére bízta, ami az egész állami fejlődés differenciálódásának egyik tünete. Bármily fontos politikai és stratégiai ok készítette tehát a királyt arra, hogy seregét, vagy annak egyrészét ne maga, hanem egyik bárója irányítsa, ez már jogcím volt a kisenemesi tömegek távolmaradására. Az 1279-iki második kuntörvény már azoknak a büntetéséről beszél, akik a király hadbahívó parancsának minden ok nélkül nem tesznek eleget.³⁴ Az egész európai hadtörténeti fejlődés azt mutatja, hogy az ilyen büntetőrendszabályok felbukkanása, a társadalom harckészségének nagyarányú csökkenésével függ össze.³⁵ Az előző fejlődésre a koronát az 1298-iki törvényben teszi rá a nemesség, amidőn nem elégszik meg katonakötelezettségének a végsőkig menő korlátozásával, hanem a hadviselés egész terhét a koronára iparkodik áthárítani. Az ország védelme, a melléktartományok megőrzése, mindenekelőtt a király kötelessége s ha ennek eleget nem tesz, kiközösítés vár reá.³⁶ Menekülés a katonai terhektől, de ugyanakkor a felelősségnek más tényezőkre való hárítása: ez az a jellegzetes kisenemesi magatartás, mely mint látjuk, a XIII. század végére már teljesen kialakult. A kép részleteit a XIV—

³¹ 1273-iki szlavyon törvény (*Smičiklas*: VI. 27) azon rendelkezése, hogy a nemesek tetszésük szerint valamelyik báró seregéhez is csatlakozhatnak, nyilvánvalóan a nagybirtokosok szolgálatában álló familiárisokra vonatkozik.

³² II. kuntörvény 8. § (*Endlicher*, 562).

³³ 1291: 10. (*Endlicher*: 617).

³⁴ 8. §; et si qui ex iisdem negligentibus extiterint, eandem ultionem idemque iudicium patientur, quam vel quod incurrit alii nobiles regni nostri, qui non veniendū extiterint negligentibus (*Endlicher*: 562).

³⁵ *Frauenholz*: Das Heerwesen der germanischen Frühzeit des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters (1935) 12, 17.

³⁶ 1298: XXIII (*Kovachich*: Supplementum I. 118).

XV. század gazdagabb forrásanyaga jobban megvilágíthatja, de annak egészén nem változtat.

Mindezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a törvények és kiváltságlevelek betűje a valóságban százszázalékig érvényesült s a nemességnek oly mértékben sikerült magát valóban a katonáskodás alól kivonni, mint ezt óhajai mutatják. A XIII. századot hadrendszerének állapota egymagában jellegzetes rendi korszaknak mutatja, ahol a törvények és kiváltságok érvényesülése a társadalom és a monarchia mindenkori erőviszonyától függ. A kiváltságok ellenére a királyok számos esetben érvényt szereztek a nemesi hadkötelezettség elvének; ismételten hirdettek „generalis exercitusokat”,³⁷ sőt országon kívüli hadakozásra is kényszerítették a nemességet.³⁸ A kiváltságlevelek és törvények tehát csak akkor biztosítottak tényleges mentességet, amidőn a központi hatalom gyenge volt arra, hogy az alattvalókat kötelességeik teljesítésére kényszerítse. Ezek az esetek azonban nem változtattak a nemesi felkelés katonai értékén. Láttuk, hogy már IV. Béla a nagybirtok támogatásával, a kunok felhasználásával és határőrkatonaság szervezésével új katonai erőforrásokat nyitott meg. A későbbi fejlődés során különösen a nagybirtoknak jut óriási szerep. Az utolsó Árpádok megelégedtek azzal, hogy a nemességet egyszer-kétszer fegyverbe szólítsák, anélkül azonban, hogy különösebb szerepet juttattak volna ennek a teljességgel harciatlanná vált rétegnek.

A III. Endre halálát követő polgárháborúk viharaiiban és az Anjouk uralkodása alatt lobban fel utóljára a nemesség harci kedve. Az oligarchák elleni küzdelem felébreszti a katonai aktivitás maradék erőit s Károly Róbert uralkodásának lázadásokkal tarkított első két évtizede a monarchia oldalára állítja a nemességet. Bármily furesán hangzik is, való igaz, hogy a nemesség a két Anjou király uralma alatt sokkal többször vett részt a háborúkban, mint akár az előző, akár a következő század folyamán. Nagy része van ebben az Anjou uralom népszerűségének, a dinasztia és az alattvalók lelki összeforrottságának s legalább ily mértékben a közhatalmi szervezet megizmosodásának is. Csaknem minden évben olvasunk a királyi sereg hadbaszállásáról,³⁸ generalis exercitus proklamálásáról,³⁹ külföldi hadjáratokban résztvevő neme-

³⁷ L. a 20. jegyzetet. IV. Béla „a németek, stíriaiak és osztrákok kihívására” cum totius regni nobilibus vezet expeditiót (*Smičiklas*: IV. 608), 1273; (IV. László) pater noster... regni sui levasset exercitum (HO II. 10), hadbahívó parancs 1289-ből (*Féjér*: V/5. 506–507).

³⁸ Pl. 1510 (AO I. 197), 1524 (u. o. II. 128), 1550 (u. o. 507).

³⁹ 1567-iki hadbahívó parancs (Teleki család oklevéltára, I. 158. kk.) a XIV. századi hadjáratok összeállítását adja *Wertner*: Századok XXXIX (1905), 420. kk és *Had történelmi Közlemények* XI. (1910) 208. kk.

sekről.⁴⁰ Az Anjouk tehát, akiknek az iskolás történefmegfogás a banderialis hadrendszer „bevezetését” tulajdonítja, valójában az azelőtt és azután inkább papiroson létező nemesi felkelést realizálták s rövid időre ugyan, de mégis érvényt szereztek annak a felfogásnak, hogy a nemes elsősorban katoná.⁴¹ Tévednénk azonban, ha a XIII. századhoz viszonyítva kétségkívül emelkedő irányt mutató nemesi hadviselésből, e rend osztálypszihéjének megváltozására, harcos erényekkel való megtelésére következtetnénk. Néhány esztendővel Nagy Lajos halála után, a XIII. századból jól ismert észjárást a török háborúk megpróbáltatásai sem tudják elpalástolni, miként ezt a következőkben látni fogjuk. Így a nemesi hadviselés Anjou-kori állapotát inkább az adott katonai feladatok természete magyarázza. E királyok csak oly feladatok elvégzésére használták fel a köznemességet, melynek az demilitarizált állapotában is eleget tudott tenni.

Valamely állam hadrendszere nem csupán önmagából, társadalmi átcsoportosulások révén fejlődik, hanem változásai mindenkor összefüggenek a külpolitikai helyzettel és az abból folyó katonai szükségletekkel. A szomszédságban beálló változások, új harcmodorú ellenségek felbukkanása szolgáltatják középkori királyaink számára is az indítékokat országuk hadszervezetének időnkénti átalakítására. Mármost az utolsó Árpádok és az Anjouk alig láthatták szükségét mélyreható reformoknak, mert ilyenekre a külpolitikai helyzet állandósága következtében nem volt szükség. A tatárjárástól, sőt mondhatjuk a bizánci birodalomnak a XII. század végén bekövetkezett összeomlásától egészen a törökök feltűnéséig eltelt másfélszáz, illetőleg kétszáz esztendeig, a magyar királyság szomszédságában alig következett be jelentősebb változás. Ezt a helyzetet elsősorban a Balkánfélsziget teljes hatalmi és politikai széttagoltsága jellemzi. Még a tatárjárás előtt kiépült a magyar melléktartományoknak az Adriai-tengertől a kun pusztáig nyúló hatalmas védővonala, mely azonban korántsem jelzi a magyar királyság hatalmi körének végét. A balkáni magyar nagyhatalom kialakulását a tatárjárás vérvesztesége sem gátolhatta meg s néhány esztendő leforgása alatt Boszniában, Szerbiában és Bolgárországban is állandósul a magyar befolyás. A hatalmas nápolyi király, Anjou Károly követét elragadtatásra készíti a magyar királyság tekintélye: „ki sem mondható,

⁴⁰ Erről beszél az egész nemességet illetően az 1551.-iki törvény bevezetése (*Marczali: Enchiridion*, 217).

⁴¹ A nemesítés in coetum, collegium et consortium nobilium regni nostri exercituantium (*Fejér: IX 2, 387; IX/7. 153*) történiik.

hogy mennyi a fegyverese s ha ez a dicső király fegyverbe szólítja seregét, északon és keleten senki sem mer mozdulni“.⁴² S ez a helyzet nem változik a következő száz évben sem, úgyhogy az erőviszonyok szempontjából a XIII. és XIV. század egyetlen korszakot alkot a középkori magyar imperializmus történetében. A szláv alakulatok, a latin államocskák és a bizánci utódállamok „bellum omnia contra omnes“-e változatlanul folyik, kevés emberrel, gyenge, rosszul felszerelt hadseregekkel, úgyhogy az anarchiában a döntő szó mindig a magyar királyt és hatalmas báróinak seregeit illette. Hasonlóan kedvező volt a helyzet nyugaton is. A cseh és osztrák háborúk jellegzetes határharcok, melyekben egyik fél sem törekszik a másik megsemmisítésére. Ily feladatoktól még a köznemesség sem riadt vissza, különösen ha a dolog nehezebb részét a nagybirtok és a király serege vállalta magára. Az erős központi hatalom által megteremtett jogrend és vagyonbiztonság közepette, a nemes könnyebben hagyta el megszokott környezetét és foglalkozását, hogy hébe-korba rövid ideig tartó és nem túlságosan veszélyes háborúkba induljon. A királyi zászló alatt hadakozó társadalom demilitarizáltságának következményei, az egész nemesi felkelés rendszerének eredendő gyengesége csak akkor mutatkozhatott meg a maga valóságában, amidőn a magyar királyság szomszédságában a törökökben és a cseh huszitákban oly ismeretlen harcmódorú és hatalmas tömegeket mozgató ellenfelek tűntek fel, melyeknek visszaszorítására a nagybirtok és a királyság katonai erői elégteleneknek bizonyultak.

Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedében egyszerre borul el a külpolitikai szemhatár. A török megveti lábát a Balkánon s néhány rövid évtized leforgása alatt nemesupán a magyar királyság hűbéres államait semmisíti meg, de a feudális Európa számára elképzelhetetlen katonai túlerejével és szervezettségével egymásután tépi le a melléktartományokat a magyar korona testéről. A török megjelenésével a Balkán apró államocskái egyszerre két nagyhatalom ellentétes irányú nyomása alá kerülnek s fejedelmeik az árulás, törbecsalás és színleges hódolat eszközeivel próbálják önállóságuk maradványait megmenteni. A magyar és török hatalom között elterülő államgyűrű a maga önállósági törekvéseivel és ezt szolgáló „balkáni“ politikájával, sokkal több bajt okozott a magyar hatalomnak, mint akár a török közvetlen szomszédsága. Elég egy pillantást vetnünk a Havasalföld és Bosznia történetére a XIV. és XV. század fordulóján. A ma-

~ ⁴² Dipl. Eml. az Anjoukorból I. 24.

gyar király és a nagyúr mindkét országban rendelkezik trónkövetelőkkel és ezek mögött álló pártokkal, akiknek szerepét a két szomszédos nagyhatalom erőviszonyai szabályozzák. Ha a magyar király elkergeti valamelyik megbízhatatlan hűbéresét, a török rögtön hatalmas sereget küld visszahelyezésére és a magyar kreatura elűzésére. Ily körülmények között a harc szükségképpen állandósul; a küzdő felek megerősített és jól felszerelt várakból lesik egymás mozdulatait, hogy adandó alkalommal az ellenség földjére törjenek. Ezek a guerillaharcok olykor nagyvonalú vállalatokba mennek át, melyekben mindkét részről addig ismeretlen tömegek vesznek részt.

Ez a megváltozott külpolitikai és katonai helyzet mindenekelőtt nagy ember tömegeket kívánt, mégpedig a régi balkáni vállalatokkal ellentétben nem egy-egy döntő csata tartamára, hanem hosszú hetekre, hónapokra, sőt a várvédelemnél évekre is. Ezt a szükségletet — mint majd látni fogjuk — király és nagybirtok már anyagi okokból sem tudták kielégíteni. A feladat megoldása a fejenkénti hadszállásra kötelezett nemességre várt, mint arra a rendre, mely képes lett volna különösebb anyagi áldozatok nélkül is tekintélyes, a törökkel mennyiségileg egyenrangú sereget talpraállítani.

Amit az előző századok törvényei és kiváltságlevelői alapján csak általánosságban állapíthattunk meg, az most a tömeges oklevélgyakorlat korában egyéni példákkal megvilágítva áll előttiünk: a köznemesség — e renden mindig életformát, gazdasági- társadalmi színvonalat értve — nem érzett hivatást magában a honvédelmi feladat vállalására, hanem részben osztályszelleme, részben pedig anyagi helyzete következtében, mentesíteni iparkodott magát a katonai terhektől.

De a nemesi felkelés még akkor sem lehetett volna eredményes, ha a királyi szó valóban mindenre elszánt harcos tömegeket szólított volna fegyverbe. A „sub vexillo“ hadakozás fennálló szervezete lehetetlenné tette nagy ember tömegek gyors megmozgatásának, begyakorlásának és harc térre küldésének gyors lebonyolítását. A nemes fejenként és királyi zászló alatt szállott harcba, a kiváltság betűje szerint tehát katonai tekintetben is élvezte az alattvalói közvetlenséget és így független volt minden közigazgatási szervtől, elsősorban a nemesi vármegyétől. A megyei közegek csak meghírdetik az általános felkelést; intézkedtek a perek elhalasztásáról s legjobb esetben is csak ellenőrizték azt, hogy a nemesek engedelmeskednek-e a királyi parancsnak. Nem volt azonban szerv, nem volt intézmény, mely a nemes-

ségnek a királyi táborba való vezetéséről, fegyverzetének ellenőrzéséről gondoskodott volna, hiszen minden ilyen rendelkezés már eleve ellenkezett a „per se et personaliter“ elvével. Zsigmond korát megelőzően egyetlen adatunk sincs arra, hogy a központi hatalom a megyei nemesség katonai ellenőrzéséről gondoskodott volna. Már a második kuntörvény szól a „generalis exercitus“-tól ok nélkül távolmaradó nemes büntetéséről s kétségtelen, hogy ezeket az elmaradásokat éppen a felkelés szervezetlensége tette lehetővé.

Tudjuk, hogy a „generalis exercitus“ kihirdetését általános perhalasztás követte.⁴³ Mármost a meginduló török háborúk korából egész sereg bizonyítékunk van arra, hogy a nemesek a hadbaszállás ürügyével csak kellemetlen pereiket kívánták elodáztatni s a hadjárat tartama alatt birtokaikon meglapultak.⁴⁴ Ezek közül is legtanulságosabb bizonyos domahídi nemesek esete, akik a perdöntő bajvívás elhalasztását kérték, de viszont a háborúba sem mentek s a két veszély között házaikban kerestek menedéket.⁴⁵

A törökkel való sikeres szembeszállás előfeltétele megfelelő nagyságú sereg lévén, érthető, ha Zsigmond király szorongatott helyzetében elsősorban is a nemesi felkelés életrevalóvátételére, annak ellenőrzésére és megfelelő megszervezésére gondolt. A „generalis exercitus“ megreformálásának gondolata végigkíséri őt hosszú uralkodói pályáján, az első félénk kísérletektől egészen az 1433-iki törvényig s az ő katonai politikájának ha nem is egyetlen, de mindenkor lényeges tényezője maradt. Az első török háborúk idején még egészen kezdetleges intézkedésekkel kísérletezik. Ismerjük néhány menedéklevelét, melyeket a hadjáratból visszatérő nemesek részére állított ki, főként 1391-ben s amelyek a megyei hatóság előtt igazolták a tényleges hadbaszállást.⁴⁶ Nemcsak ez a gyakorlatban alig beváló eljárás, de a későbbi évek bizonyos intézkedései is azt mutatják, hogy a nemesség harcésztsége felettébb gyenge lábbon állott. A régi királyok is gyakran osztottak kegyelmet politikai és egyéb

⁴³ 1395: Orsz. ltár dipl. 7841 (Fejérpataky-hagyaték, a következőkben FH), 1395: Leleszi orsz. ltár fasc. 22 a. 1395, nr. 17 (FH), 1396: Zichy V. 22, 1397: Körmend, misc. Németújvár lad. 43, fasc. 104 nr. (FH) és a XV. századra *Wertner* összeállítását: Hadtört. Közl. XII. (1911) 65. kk, 251 kk, 410. kk, 537. kk.

⁴⁴ 1389: Leleszi orsz. ltár. fasc. 18 a. 1389 nr. 5 (FH), u. o. nr. 4 (FH). 1396: Körmend, misc. Németújvár nr. 11 (FH). 1936: Leleszi orsz. ltár, fasc. 25, a. 1396 nr. 9; 1398: u. o. fasc. 25 a. 1398 nr. 7. (FH), 1405: Zichy V. 414, 1406: Zichy V. 414, 1425: Sztáray II. 237; 1420: Leleszi orsz. ltár a. 1420 nr. 81 (FH), 1436: u. o. a. 1436 nr. 25 (FH) stb., számuk tetszés szerint növelhető.

⁴⁵ 1420 aug. 11: Leleszi orsz. ltár acta a. 1420 nr. 81.

⁴⁶ Fejér X/1, 685; X/2, 48, 64.

bűnösök számára, de sohasem gondoltak arra, hogy ezt feltételekhez kössék. Viszont Zsigmond uralkodásának első és középső korszakából több oly esetről tudunk, midőn a kegyelemlevelek valamely hadjáratban való részvétel volt.⁴⁷ E kegyelemlevelek jellegzetessége, hogy különös nyomaték-kal megszabják a hadjárat tartamát s így kiolvasható belőlük a sereg növelésére irányuló fejedelmi erőfeszítés.

A felhozott példákkal szemben lehetne ugyan arra hivatkozni, hogy azok egyes esetekre vonatkoznak és így nem alkalmasak egész rend lelkületének megvilágítására. Csak-hogy ezeket az egyéni sorsokat megvilágító példákat oly nyilatkozatok támasztják alá, melyek egész megyék nemességének, sőt a nemességnek demilitarizáltságát kétségtelen ténnyé avatják.

Az első török háborúk alkalmából hírdetett „generalis exercitusok“ a megyei nemesség körében határozott ellenkezésre találtak. Így például Zsigmond 1395 december 12-én Ung megyéhez intézett parancsában megfenyegeti azokat, akik a királyi felszólítást semmibevéve „*ad ipsa confinia venire non curarunt*“. Hangsúlyozza, hogy a hadbaszállást kifejezetten „*ad defensionem confiniorum*“ rendelte el, tehát a nemesség abban kiváltsági alapján köteles lett volna résztvenni.⁴⁸ E megye harcikedve a királyi intelem ellenére sem mutat emelkedést és Zsigmond 1399-ben elkeseredett hangon szól azokról a megátalkodott táborkerülőkről, akik „*huiusmodi nostrorum exercituum creberrimarum promulgationum temporibus... seipsos ab ingressu nostrorum exercituum pro tuitione et defensione... regni nostri... absentare et retrahare nepharie consueverunt*“⁴⁹ De ne higyjük, hogy ezek a jelenségek csupán egyetlen megyére szorítkoztak. Zsigmond 1398-ban Pozsony megyéhez intézett parancsában is a nemesség lomhaságáról, közönyösségéről és macacságáról beszél, mely minden komoly hadműveletet lehetetlenné tesz.⁵⁰ 1411-ben Bereg megyében olvasunk tömeges megtorlásokról, melyeket a főispán a vonakodó nemesekkel szemben alkalmazott.⁵¹

A háborútól irtózó köznemesség a központi hatalom nyomásával szemben elkeseredetten védte jogait, elsősorban azt a kiváltságot, mely szerint az országhatárokon túl nem

⁴⁷ 1394: Rómer Flóris hagyatéka (FH); 1409: Magyarország mel-
léktartományainak oklevéltára II. 50; 1410: Fejér X/5; 1412: Csoma-
gyűjtemény (FH).

⁴⁸ Leleszi orsz. ltár Berchényana acta, fasc. II. nr. 25 (FH).

⁴⁹ Leleszi orsz. ltár fasc. 26, a. 1399 nr. 15 (FH).

⁵⁰ Temes megye IV. 281—285.

⁵¹ Gr. Teleki cs. gyömrői ltára. Arch. I. Elench. XX. fasc. I. nr.
32 (FH).

köteles hadakozni. Csakhogy a török háborúk természete okozta, hogy a háborút nem lehetett a határokra korlátozni, hiszen egy-egy kellő időben ellenséges földre vezetett hadjárat egész vidékek nyugalmát biztosította hosszú időre. A nemesi kiváltságnak ez az eleme tehát a XV. században teljesen korszerűtlenné vált, de annál görcsösebben ragaszkodott hozzá a kismemesi társadalom. Zsigmond 1403-ban fontos okokra hivatkozva, határokon túli hadjáratot szervez, de egyben megígéri, hogy a sereget 10, vagy 15 napon túl nem tartja távol az országtól.⁵² A hadjárat tartamának ez az eleve való korlátozása a következő években általános szokássá válik. Az 1433-iki honvédelmi tervezetben már azt olvassuk, hogy „*communitas regni Hungariae . . . non vult amplius citra metas seu confinia regni stare, quam per 15 dies*“.⁵³ Azaz, itt már nem is a határon túlról, hanem a határon (citra metas) lejártszódó hadműveletekről van szó. Az alább tárgyalandó temesvári törvényekből kiderül, hogy a nemesség a határvidék megvédését a király és a bárók feladatának tekintette⁵⁴ s maga csak akkor volt hajlandó fegyvert fogni, ha az ellenség már az ország területén állott. Ennek a felfogásnak megfelelően, az 1433-iki tervezet 26. pontja valóságos értekezés arról, hogy mit is kell érteni az országhatárokon, vajjon a magyar korona összes egykori és akkori melléktartományai beleértendők-e, vagy csak a tulajdonképeni Magyarország?⁵⁵ Az a köznemesség, mely már a XIII. században a leghangosabban követelte a melléktartományok megőrzését⁵⁶ s Werbőczy korában a harcos szittya nemzet lelkiületét megérteni képtelen idegen királyokat okolta elvesztésükért,⁵⁷ az egész XV. század folyamán nem emelkedett fel a török háborúk jelentőségének felismeréséig. Midőn Albert király 1439-iki nagy hadi vállalkozása során a török ellen vonultában néhány napra „*propter certas et rationabiles causas*“ megállította seregét, ennek az a része, mely „*ex parte comitatum venerat*“ mielőtt még ellenséget látott volna, egyszerűen szétszéledt, mert a várakozás közben le-

⁵² A kisvárdai nemesekhez: Zichy V. 355; Töttös Lászlóhoz: kismartoni hg. Eszterházy ltár Repos. 32, fasc. E nr. 514 (FH).

⁵³ 1435: VIII (Kovachich Supplementum I. 396).

⁵⁴ Magyar Történelmi Tár III. 216.

⁵⁵ *Kovachich* Supplementum I. 411—412.

⁵⁶ 1298: XXIII (*Kovachich*: Supplementum I. 118).

⁵⁷ Quo factum est, ut Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria, Bulgaria Dalmaciaque et alia quam plurima fortalicia per eorum incuriam ab hoc regno sunt alienata, adeo, ut dilaceratis extremitatibus vendum nobis sit, ne hostiles impetus iam etiam ad interiora se convertant. Que minime acta fuisse arbitramur, si hec gens hungarica . . . non de exteris nationibus, sed de gente sua quempiam regem idoneum pro se elegisset: 1505-iki rákosi határozat (*Marczali*: Enchiridion 318).

telt az az idő, ameddig felfogása szerint az országhatárokon tartózkodni köteles volt.⁵⁸ Ezek után a tetszés szerinti szaporítható példák után, valóban fonákul hangzik, midőn Werbőczy a harcos szittyá nemzeten a köznemességet érti és a magyar nemességfogalom magját a katonai hivatásban pillantja meg.⁵⁹ A mohácsi tragédia a köznemesség nélkül zajlott le,⁶⁰ méltó befejezéséül egy korszaknak, melynek valóságos és névleges tényezőit éppen a hadtörténeti kutatás van hivatva leleplezni.

Katonaszellem hiánya és szervezeti elavultság mellett, a sereg rossz felszerelése a „generalis exercitus” harmadik nagy hibája. Elég etekintetben az 1455.-iki tervezet II. szakaszára hivatkoznunk, mely szerint a legutolsó ilyen vállalkozás alkalmával sokan „*potius baculis, quam armis fulciti, verius mendicitati, quam militae vacaverunt*”: inkább botokkal, mint fegyverekkel felszerelve, inkább a koldulás, mintsem a hadviselés szempontjából nélkülöztettek.⁶¹

E nyilvánvaló és a vezető körök által mindenkor tisztán látott gyarlóságok ellenére, a köznemesség katonai szolgáltatóról egyszerűen lemondani mégsem lehetett. A török- és huszitaháborúkban elsősorban tömegekre volt szükség s ha a köznemesség távolmaradt, nagyobbarányú siker eleve reménytelen volt. Így történt ez 1598-ban, amidőn Zsigmondot, saját bevallása szerint, csak az mentette meg Havasclván a teljes pusztulástól, hogy egy nagyobb török sereg közeledésének híre vaklármának bizonyult.⁶² A nagyobb erő érvényesült Galambócnál és 1459-ben is, a köznemesi hadak széteszlása után, Albert oly kis sereggel maradt vissza, hogy tétlenül kellett néznie Szendrő elvesztését.⁶³

Igy az ellenfelek erőviszonyai magyarázzák, hogy Zsigmond és tanácsosai a honvédelem kikerülhetetlen reformjánál elsősorban a nemesi felkelés megrendszabályozására gondoltak. Mint említettem, az első idevágó intézkedések igen kezdetlegesek voltak: részvétel igazolása, az indokolatlanul otthonmaradók kinyomozása a káptalanok által, büntetések kiszabása stb. 1595-ből van az első adatunk arra, hogy Zsigmond az általános felkelést bizonyos tervszerűséggel készítette elő. A király ez alkalommal biztost küld a megyékbe, aki a főispánnal együtt „generalis congregatioba” hívja a nemességet, közli velük a király parancsát, megbeszéli a

⁵⁸ *Teleki*: Hunyadiak kora, X. 70.

⁵⁹ *Sola militia nobilitatem definierunt: Tripartitum* bevezetés.
Deér: A magyar nemzeti öntudat kialakulása (1936) 29.

⁶⁰ *Tóth Zoltán*: id. m. 88.

⁶¹ *Kovachich*: Supplementum 385.

⁶² *Szilágyi*: MNT III. 442.

⁶³ *Teleki*: Hunyadiak kora, X. 70.

hadbaszállás módját és idejét és az ily módon szervezett sereget a táborba vezeti.⁶⁴ A királyi biztosok a vonakodókkal szemben a birtokelkobzás büntetésével éltek és adataink is vannak arra, hogy nem állottak meg a pusztá fenyegetésnél.⁶⁵

A döntő lökést a reformok elindításához mégis az 1596-iki nikápolyi vereség adta meg. Zsigmondnak látnia kellett a stilizált harcmódorú nyugati lovagsereg értéktelenségét, a derekasan küzdő bárói csapattestek elégtelen voltát és a nemesi felkelés hibáit. Ezek a tapasztalatok érlelték meg benne egy oly országos reform gondolatát, mely a rendekkel egyetértésben kiterelve és végrehajtva, a magyar királyság katonai erejét egycsapásra meghatványozza. Zsigmond későbbi okleveleiben mindig úgy beszél az 1597-iki esztendő őszére összehívott temesvári országgyűlésről, mint amelynek egyetlen feladata a honvédelem új rendjének megállapítása volt.⁶⁶ Ezzel az uralkodói célkitűzéssel ellentétben, az országgyűlésről ránkmaradt törvényszövegek⁶⁷ azt mutatják, hogy a király szándékai a rendek ellenállásába ütköztek s a két ellentétes törekvés végül is egy jellegzetes rendi megalkuvásban oldódott fel. A temesvári törvények tartalmaznak ugyan nagyjelentőségű új honvédelmi intézkedéseket, maga az okmány azonban nem más, mint az 1222-iki Aranybullának jellegzetesen rendi hangszerelésű körülírása. A nemesség tehát a király követeléseinek hallatára nyomban alkotmánybiztosítékokat követelt s annyit mindenestre elért, hogy Zsigmond kénytelen volt az Aranybulla elavult katonai rendelkezéseit megerősíteni s csupán ezek kiegészítése képen, a rendkívüli alkalomra, a törökveszedelemre való hivatkozással tudta az új intézkedést tartalmazó cikkelyeket a törvénybe becsempészni. Igéretet kellett tennie továbbá arra, hogy az „újítások” csak egyszeri érvénnyel hajthatók végre s egyetlen nagy hadjárat lezajlása után a nemesség ismét „a más királyok által biztosított régi szabadság” birtokába jut.

Az 1597-iki törvény tipikus rendi iromány, melyből mindkét fél a neki tetsző értelmet olvashatta ki. Így Zsigmond kénytelen annak a köznemesi felfogásnak engedni, mely szerint az általános felkelés kihirdetésére csak akkor kerülhet sor, ha az ország már nagy veszélyben van: „tem-

⁶⁴ Leleszi orsz. ltár, Berchényana acta, fasc. II. nr. 25 (FH).

⁶⁵ 1411; gr. Teleki cs. ltára Gyömrőn. Arch. I. Elench. XX (Dolhaiana) fasc. I. nr. 32.

⁶⁶ Pl. Temes megye IV. 277: in congregatione generali... pro tuitione et defensione confiniorum regni nostri celebrata; ugyanígy Orsz. ltár. dipl. 8265 (FH).

⁶⁷ Magyar-Történelmi Tár, III. 216. kk.

pore maxime necessitatis“, amidőn a határra küldött báró már nem képes többé az ellenséget feltartóztatni. A nemeség tehát elútasítja magától nemcsak a megelőző háborút, hanem a határok közvetlen védelmét is és ennek terheit a királyra és bárókra hárítja. Viszont Zsigmond szándékai érvényesülnek a régi fejenkénti nemesi felkelés óvatos korlátozásában. Egész reformtevékenységén végighúzódik ugyanis az a gondolat, hogy a nemesi felkelést nemcsak számszerűen, de minőségileg is javítani kell és ennek érdekében távoltartandók a hadjáratoktól azok, akiktől szegénységük, vagy testi állapotuk következtében komoly szolgálatot várni úgysem lehet. A temesvári törvény ezért csak azokat a nemeseket kötelezi fejenkénti hadbaszállásra, akik saját kuriájukon élnek, míg azok, akik osztatlan birtokon gazdálkodnak, csak egyet küldenek maguk közül. A beteg nemes is mentesül, ha maga helyett elküldi familiatársait (*homines suos*), míg a beteg szegény nemesek, akiknek sem jobbágyaik, sem familiárisaik nincsenek, teljesen fel vannak mentve. Hasonlóképpen rést üt a kiváltságok szűkkeblű köznemesi magyarázatán akkor is, amidőn törvényesen elismereti a királynak azt a jogát, hogy maga helyett a nádort bízza meg a sereg vezetésével.

A temesvári törvények erélyes büntetőintézkedéseket foganatosítanak azok ellen, akik ok nélkül kibujnak a hadbaszállás alól. A régebbi, de a későbbi években is felbukkanó gyakorlattal ellentétben, a távolmaradók nem jószágaik elvesztésével lakolnak, hanem annyi arany forintot fizetnek, ahány jobbágyuk van, míg a jobbágytalan nemes mindössze 3 dénárt fizet. Így a büntetés tehát a nemes vagyoni viszonyaihoz alkalmazkodik s bevezetésében már felcsillan az az elv, hogy mindenki anyagi erőinek megfelelően köteles az ország védelmében résztvenni. A büntető rendszabály tehát átmenet a vagyonos nemesség új és addig ismeretlen megterheléséhez, mely a magyar fejlődésben teljesen előzmény nélkül áll s amelyben a temesvári határozatok igazi jelentősége rejlik.

Minden birtokos, báró és nemes „*secundum exigentiam, statum et possibilitatem virium ipsorum, scilicet de quibusvis viginti iobagionibus unum pharetrarium more exercituantium promtuare . . . secum ducere et exercituare facere teneantur*“. Vagyis, minden húsz jobbágy után egy újast kötelesek a nemesek kiállítani. Alább látni fogjuk, hogy ez a földbirtok alapján kiállítandó sereg nem a nemesek familiáris-kiséréteiből tevődik össze, hanem attól teljességgel független, amennyiben itt egy olyan új katonai szervről van szó, mely a föld urát és annak művelőjét tömöríti katonai egységbe. Így magyar előzmények után kutatni teljesen elhibázott

vállalkozás volna. De vitás a reformnak az európai hadtörténeti fejlődéssel való összefüggése is. A korai germán államok és a Karoling-birodalom minden szabadot egyformán terhelő hadkötelezettsége a késői középkorban már csak elvben volt érvényben, anélkül, hogy a kor uralkodói a fegyverforgatástól elszokott tömegek hadbahívására komolyan gondoltak volna. Svájc kivételével, ahol a népfelkelés ógermán szokása sohasem ment feledésbe, az egész nyugat- és közép-európai területen a hadrendszer súlypontja a lovagi elitseregekre és helyenként, mint Angliában, Franciaországban, de főként Itáliában, a szabad zsoldoscsapatokra helyeződött át.⁶⁸

Egyetlen oly tünete van az egykorú hadviszonyoknak, mely a temesvári törvényben említett sereggel párhuzamba állítható és ez a főként német területen szörványosan előforduló parasztfelkelés. Legelőször talán a württembergi grófok szólítottak fegyverbe paraszthadat a városok ellen (1388). majd feltűnik ez a gyakorlat 1395-ben az Egervidéken, azután a XV. század folyamán főleg Ausztriában kerül sor alkalmazására. Mindezekben az esetekben szűk tartományi körzetekről van szó, egy-egy földesúr vagy tartományúr kísérlétéről, saját parasztjaival.⁶⁹ Egyáltalán nem lehetetlen, hogy Zsigmond ezt a legújabb tartományi fejlődést tartotta szem előtt az 1397-iki törvény megalkotásánál, de még ebben az esetben is a népfelkelés, az általános hadkötelezettség elvének egy nagy területen, közjogi viszonylatban végrehajtott bevezetése az ő nevéhez fűződik. A népfelkelő jelleget elsősorban az fejezi ki, hogy a birtok arányában kiállítandó sereg jobbágyokból áll. A törvény homályos szövege alapján lehetne ugyan arra gondolni, hogy a „*de quibusvis viginti iobagionibus*“ kitétel csak a teherviselő képesség mértékét kívánja megadni, anélkül, hogy itt jobbágyok valóságos hadi szolgálatáról volna szó.⁷⁰ A kérdést Zsigmondnak 1398-ban Pozsony megyéhez intézett parancsa dönti el, mely mindenképen a törvény „végrehajtási utasításának“ tekinthető. Eszerint a temesvári határozatok értelmében, a nemesek személyesen, továbbá népeikkel — azaz harcos familiárisaikkal — és azonfelül még „*cum vicesima parte universorum iobagionum*“, tehát összes jobbágyaik huszadrészével

⁶⁸ Delbrück: *Geschichte der Kriegskunst* III. (1923²) 445. kk; Schmitthener: *Lehnskriegswesen und Söldnertum im abendländischen Imperium des Mittelalters*. HZ 150 (1934) 229. kk; Frauenholz id. m. 85. kk.

⁶⁹ Delbrück: id. m. III. 467. kk; Tóth Zoltán, Mátyás király idegen zsoldoserege (1925) 85, l. jegyzet.

⁷⁰ Erdélyi László: *A magyar lovagkor* 97.

kötelesek hadbaszállni.⁷¹ A következő évtizedekben ennek megfelelően ismételten találkozunk katonáskodó jobbágyokkal. 1400-ban a Garaiak azzal vádolják Tamás egri püspököt, hogy felfegyverzett familiárisaival megtámadta jobbágyait, akik „more exercituantium” urukhoz siettek.⁷² Zsigmond 1422-ben a husziták ellen magyarországi gyalog parasztnépet mozgósított.⁷³ 1455-ban pedig az aradi alispán Hunyadi János egyik familiárisának jobbágyait hívta fegyverbe.⁷⁴ E kiragadott, de teljes bizonyítóerejű példák mutatják, hogy a jobbágyságot a XIV. és XV. század ingatag közbiztonsági viszonyai közepette nem szabad fegyvertelen és védekezésre képtelen osztályként elképzelniünk. Azok a hatalmaskodások, melyekben a jobbágy földesurának parancsára s familiárisainak vezetésével résztvett, vagy amelyeknek szenvedő szereplője volt, rákényszerítették a fegyverek használatára. Éppen a hatalmaskodási perek bizonyítják a jobbágyság fegyveres felkészültségét, mely aligha állott a csak gazdálkodó kisnemesség alatt, sőt a nagybirtokon azt jelentékenyen meg is haladta. A hatalmaskodások kisebbfajta hadi vállalatok voltak. Nagymihályi László például a vele szomszédos Tibai nemesek rétjét 500 jobbágyával „*manibus armatis, gladiis, clipeis, lanceis et aliorum armorum generibus*” az úr három familiárisának irányítása mellett lekaszáltatta és a szénát saját birtokára vitette.⁷⁵

Az 1397-ben kezdeményezett és később továbbépített új honvédelmi rendszer a magyar fejlődésben előzmény nélkül álló valóságos „népfelkelést” létesített, melyben a föld ura és annak művelője egyaránt résztvett. Míg a német terüriumokon felbukkanó parasztfelkelés mindig pillanatnyi feladatokat ellátására szerveztetett s a lovagi felfogás nem sokáig tűrte ezeknek a jobbágyseregeknek a szereplését,⁷⁶ addig Zsigmond nyilvánvalóan állandósítani törekedett a földbirtok alapján kiállítandó haderőt. A temesvári törvény ugyancsak egyszeri érvénnyel állapította meg az új honvédelmi terhet, a király azonban a rendi hozzájárulás birtokában úgy értelmezte a határozatot, hogy a nemesség ezentúl mindig köteles jobbágyainak huszadrészét királyi parancsra rendelkezésre bocsátani. Pozsonymegyéhez intézett 1398-iki parancs értelmében a nemesség személyesen, familiárisaival és jobbágyaival „*ad quascunque partes opportunus fuerit exercituationis more semper proficisci*” tartozott. Ez a pa-

⁷¹ Temesmegye, IV. 281—285.

⁷² Orsz. ltár diplomatikai oszt. nr. 5547 (FH).

⁷³ Tóth Zoltán: id. m. 85.

⁷⁴ Teleki: Hunyadiak kora, XI. 24.

⁷⁵ Sztáray II. 325.

⁷⁶ Tóth Zoltán: id. m. 85.

rancs a temesvári határozatok végrehajtási útasításának tekintendő már azért is, mivel Zsigmond oly ügyekben rendelkezik, melyeket a törvény nem szabályozott. A temesvári határozat csak a már összegyűlt sereg vezetését helyezi a király, illetőleg a nádor kezébe, de nyitvahagyja az előkészületek, a szervezés kérdését. Zsigmond ezt is „rendeleti úton” szabályozza, amidőn minden megyében kijelöl valakit „*ex potioribus nobilibus*”, akik két szolgabíróval együtt a sereg gyülekezéséről és a táborba vezetéséről gondoskodnak, az indokolatlanul elmaradókra pedig a Temesvárott megállapított bírságot kiróják.⁷⁷ A rendi jóváhagyás nyújtotta lehetőséget használta ki Zsigmond arra, hogy a nemesség vagyoni viszonyaival tisztába jöjjön és ezáltal a honvédelmi terhek kiszabásához határozott mértéket kapjon. Ezért 1399-ben elrendelte, hogy minden megyében írják össze a nemesek és más birtokosok jobbágyait, az adatokat jegyezzék be registumba és e registrumokat adják át az uralkodónak.⁷⁸

A temesvári törvények fentebbi ismertetéséből mármost világosan áll előttünk az a tény, hogy az 1433-iki szervezettel előkészített és az 1435-iki törvénnyel betetőzött új honvédelmi rendszert Zsigmond már uralkodásának elején megvalósítani iparkodott. A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján nem tudjuk eldönteni azt a kérdést, hogy mennyiben sikerült a királynak az új honvédelmi rendszert megvalósítani s egyszeri érvényen túl állandóvá tenni. A közép-kor személyes hadvezetése, mely úgyszólván az írásbeliség nélkül bonyolódott le,⁷⁹ nem teszi lehetővé a hadjáratokban résztvevő csapatok eredetének pontos megállapítását. Mégis úgylátszik, hogy a polgárháborúk viharai maguk alá temették ezt a kezdeményezést s a XV. század első három évtizedének a török és velencei háborúit Zsigmond más csapat-egységekkel vívta meg. A temesvári határozatok időleges feledésbe merülése mellett szól az a körülmény is, hogy Zsigmond 1435-ban mint újdonságot terjeszti a rendek ítélete elé azokat a honvédelmi terveket, melyeket — ha kiforratlanabb alakban is — uralkodása elején már egyszer megvalósítani törekedett. A temesvári törvény alapját tevő gondolatok Zsigmond legsajátabb szellemi tulajdonának tekinthetők. Magából a törvény szövegezéséből olvashatjuk ki annak a küzdelemnek nyomait, mely az országgyűlésen az uralkodó és a rendek között lezajlott. Ez az ellentét kizárja,

⁷⁷ Temesmegye IV. 281—285.

⁷⁸ Leleszi orsz. ltár fasc. 26. a. 1399 nr. 15.

⁷⁹ *Szilágyi Lóránd*: A Németbirodalom és Magyarország personális uniója (gr. Klebelsberg Kunó, Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (1934) 190.

hogy a telekkatonaság létesítésének gondolata rendi részről vetődött volna fel; de ugyanígy valószínűtlen az is, hogy a nemesség újszerű katonai kihasználását Zsigmond valamelyik tanácsosa, vagy főtisztviselője sugalmazta volna. Uralkodása delelőjének vezető emberei ekkor még a háttérben állottak s ezek éppenúgy, mint akkori tanácsadói, aligha gondoltak volna önmaguktól ilyen. a magyar fejlődéstől idegen újításra. A telekkatonaság eszméje csak oly valakitől származhatott, aki ismerte a német területiális fejlődés eredményeit és ezeket az eredményeket merész intuícióval a magyar viszonyokra alkalmazta. Ez a magyar viszonyokhoz való alkalmazkodás fejeződik ki a német parasztfelkelések és a magyar telekkatonaság azon különbségében, hogy a telekkatonaság nálunk mindig az általános nemesi felkelés függvénye és kiegészítője. A telekkatonaság eszméje semmi másból meg nem magyarázható, csakis a katonai szükségből, a török háborúk kívánalmaiból, benne a népfelkelés, az általános hadkötelezettség elve jelentkezik, mely csakis a nemesség fejenkénti felkelésével függ okozatilag, de nem történetileg össze. A régebbi irodalom abba a tévedésbe esett, hogy kapcsolatot keresett az ú. n. „banderiális hadrendszer” és a telekkatonaság között, s annak eredetét Nápolyra iparkodott visszavezetni s benne a fejlett délitáliei hűbériség elkésett megvalósítását látta.⁸⁰ Holott nyilvánvaló, hogy ebből a rendszerből a hűbéri mozzanat teljességgel hiányzik, mivel a jobbágsereg felállítása nem az adománybirtokot terheli, hanem a nemes vagyonának egészét, tekintet nélkül annak örökölt, szerzett, vagy adomány eredetére.⁸¹

A temesvári törvény létrejöttének körülményein, a magyar és a német területiális fejlődés eredményeinek összeegyeztetésén kívül, végül Zsigmond szerződése mellett szól az az eddig nem méltatott összefüggés, mely a magyar és a német birodalmi honvédelem reformja között az ő uralkodása alatt kimutatható.

A német birodalom a hadrendszer szerkezeti eltérése ellenére is, a magyaréhoz sok tekintetben hasonló honvédelmi feladatok megoldására kényszerült. Ismeretes az a forradalmi átalakulás, melyet a huszitizmus idézett elő az európai hadtörténetben.⁸² A népfelkelő huszita paraszthadak, gyalogságukkal és gyorsan mozgó szekértáborukkal, az ütközetek egész sorában gyűrték maguk alá a német biroda-

⁸⁰ *Miskolczy István*: Anjou királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok. Századok: LXVI (1952) 307. kk.

⁸¹ Az ú. n. „bandériumokkal” kapcsolatban rámutat erre *Váczy*: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Kny. Századok LXVI (1952) 24

⁸² *Delbrück*: id. m. III. 595. kk és Tóth Zoltán id. m. I. fejezet.

lom fényes seregeinek színe-javát. Ezek a sorozatos kudarcok kényszerítették Zsigmondot arra, hogy Magyarországhoz hasonlóan a birodalom katonai szervezetét is megreformálja. Az 1422-iki nürnbergi birodalmi gyűlésen állították össze az első hadilajstromot,⁸³ mely a cseh husziták ellen harcoló állandó kontingenst állapítja meg. Ez az első részletes lajstrom, mely bizonyos szükséglet alapján ugyan, de mégis az egész birodalom haderejét veszi számba és így különbözik a csupán részegységeket felsoroló régebbi összeírásoktól. De eltér ezektől abban is, hogy a hűbér említése nélkül egyszerűen a harcosok számát tünteti fel, annak jeléül, hogy a katonaállítás alapja már nem kizárólag a hűbérbirtok, hanem az illető birodalmi fejedelem egész vagyona. Az 1422-iki lajstrom jelentőségét tehát a német hadtörténet szempontjából a régebben kizárólagos hűbéri alapról való letérés adja meg. Az 1422-iki német reform két szempontból is erősen emlékeztet a temesvári országgyűlésen megalkotott magyarországi új rendszerre: először is abban, hogy a rendek katonaállítási kötelezettségét registrum szabályozza, akárcsak Magyarországon 1397 után,⁸⁴ másodszer pedig abban, hogy a központi hatalom az alkalmoszerű katonai szükségletekre hivatkozva, az egész vagyont jelöli meg a katonaállítás alapjául. Az 1422-iki birodalmi reform azonban lényeges vonásaiban eltér a kérdés magyarországi rendezésétől. Rámutattunk arra, hogy a telekkatonaság szervezését alighanem a német területiális hadi fejlődés befolyásolta. Az 1422-iki birodalmi lajstromban ilyirányú hatás ki nem mutatható a husziták ellen mozgósítandó sereg kizárólag lovagi glévékből⁸⁵ áll, paraszthadak még nem szerepelnek benne.

A registrumírás ténye és a hűbéres alapról való letérés, a különbségek ellenére is bizonyítják, hogy a magyarországi reform bizonyos elemei Zsigmond révén a német birodalomban is útat találtak. A perszonális unióba került két állam hadrendszerének fejlődése ettől kezdve párhuzamosan halad egymással, a másik ismerete nélkül az egyik meg nem ért-

⁸³ Deutsche Reichstagsakten VIII. 156, v. ö. *Frauenholz*: id. m. 86.

⁸⁴ Zsigmond ugyanis 1399-ben elrendelte, hogy in quolibet comitatu kiküldött királyi biztosok universos iobagiones et homines quorumlibet nobilium et aliorum possessionatorum hominum... revidere, numerare et commutare numerumque eorumdem in registro conscriptum nostre aportare debeant maiestati. Leleszi orsz. ltár. fasc. 26. a. 1399 nr. 15.

⁸⁵ Gleve, vagy lándzsa, jelenti a lovagot és kíséretét, mely változó lehet, egytől egészen tíz emberig. A gleve a lovagi hadviselés jellegzetes egysége s éppen a fogalom bizonytalansága mutatja, hogy a hangsúly mindig a lovagon és nem a kíséreten volt. (Delbrück III. 287, *Frauenholz* 86., 2. jegyzet).

hető s közöttük a közös uralkodó elgondolásai teremtik meg az összefüggést. Nem mondhatjuk tehát azt, hogy a magyar hadrendszer hatott a német birodalom hadrendszerére, hiszen a Zsigmond-féle reformok a magyar fejlődésben is előzmény nélkül állanak. A társadalom teherbíróképességének a hadkötelezettséggel való arányosítása magyar és német földön egyaránt új gondolat volt s alkalmazása országos, birodalmi viszonylatban itt és ott egyformán nélkülözte a történeti előzményeket, felbukkanása mindkét országban a török és huszita szomszédság által előidézett katonai krízissel magyarázható. Ezeket a szempontokat kell figyelembe venni akkor, amidőn a magyar és német hadrendszernek 1422 után kibontakozó párhuzamos fejlődését és összefüggését tárgyaljuk.

Az 1427-iki frankfurti birodalmi gyűlésről kelt lajstrom az 1422-ikivel ellentétben már nemcsupán a birodalmi rendek hűbéres és zsoldos csapatait sorolja fel, hanem ezek mellett fegyverbe hívja a hadszíntérhez közelebbeső rendek tartományúri hatásköre alá tartozó népeinek egyhuszad —, a távolabbesőknek pedig egyhúszonötöd részét.⁸⁶ Mármost e huszadik, illetőleg húszonötödik ember ugyanúgy földesúri joghatóság alatt élő népelemekből, jobbágyokból került ki, akárcsak Magyarországon a temesvári törvényben megszabott egyhuszad. Mint látjuk, még az arányszámok is egyeznek. Az 1451-iki nürnbergi birodalmigyűlés lényegében hasonló álláspontra helyezkedik akkor, midőn a közelebbi rendekre minden húszonötödik, a távolabbiakra pedig minden ötvenedik ember felfegyverezését teszi kötelezővé.⁸⁷ A német hadtörténetírás felfogása szerint, ezek a csapatok kisebb értékűek voltak mint a glévkébe tagolt lovagi seregek és feladatuk alighanem a szekérvárak őrzése volt.⁸⁸ Lehetséges az is, hogy Zsigmond e népi haderővel a husziták harcmodorához közelebbálló elemmel akarta seregét kiegészíteni. Az 1597-iki temesvári törvények ismeretében mármost egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy a népfelkelésnek és az általános hadkötelezettségnek németföldön történt rendszerezése magyar példára megy vissza s a lehető legszorosabban összefügg azzal a reformmal, melyet Zsigmond a harmincas évek elején a királyi tanács által kidolgoztatott s amely végeredményben szintén nem más, mint az 1597-iki magyarországi, az 1422, 27 és 31-i németbirodalmi tapasztalatok értékesítése. A magyar és német népfelkelő rendszer között csak egyetlen különbség mutatkozik. Míg a német

⁸⁶ *Frauenholz*: 86—87.

⁸⁷ *Deutsche Reichstagsakten* IX. 517. kk.

⁸⁸ *Frauenholz*: id. m. 87.

törvények a katonaállítási terhek tekintetében másként bírálják el a hadszíntérhez közelebb, illetőleg távolabb levő rendeket, addig Magyarországon ez a megkülönböztetés ismeretlen, a birodalomban tehát a jobbgáyseregek mindvégig megőrizték „Landsturm“ jellegüket, Magyarországon azonban a telekkatonaság rendszere intézményessé vált. Ez a különbség egyébként teljesen megfelel a két ország eltérő politikai-hatalmi viszonyainak, a magyar királyságban a rendi befolyás ellenére is érvényesülő központosított jelleg és a területiális szétdarabolódás irányába haladó birodalmi állapotok éles ellentétének.⁸⁹

Zsigmondot állandóan foglalkoztatták a honvédelem nagy kérdései, annak jeléül, hogy mennyire személyes ügyének tekintette országai védelmének megfelelő biztosítását. Egy évnélküli levélben, mely 1399 és 1410 közé tehető, több hívének megparancsolja, hogy haladéktalanul induljanak Nagyváradra, ahova ő is készül. Tudatja velük, hogy a török ellen hatalmas sereget akar szervezni és ezért híveivel „*ad huiusmodique exercitu instaurandum salubres tractatus et colloquia feliciter celebrare*“.⁹⁰ Temesvár óta tehát a honvédelem terén Magyarországon és a birodalomban egyaránt minden kezdeményezés Zsigmond kezében volt s így a reformok egy lassan kialakuló, de egységes uralkodói eszme megnyilatkozásának tekinthetők.

Az előzmények után biztosan állítható, hogy az 1435-iki honvédelmi törvény alapelvei Zsigmondtól erednek, míg a törvényelőkészítő 1435-i tervezet szövegezése az országtanács műve volt. Maga az 1435-iki törvény, a megyei nemeség előzetes hozzászólása alapján, az országgyűlésen alakult ki s végeredményben ismét megalkuvást eredményezett a fenyegetett rendi érdekek és az uralkodó kívánalmak között. Zsigmond értelmi szerzősége mellett szól a régebbi magyarországi és németbirodalmi reformok között kimutatható közvetlen eszmei összefüggés, továbbá az uralkodónak az előkészítő munkálatok iránt mutatott érdeklődése, az a kívánsága, hogy még az országba való visszatérése előtt a nemeség bizonyos irányú állásfoglalásáról tájékoztassák. Ugyanerre utal a bási zsinaton kidolgozott nagyszabású hadiadórendszernek Magyarországra vonatkozó 1434-ben kelt végrehajtási utasítása,⁹¹ mely az új pénzforrásokból szervezendő sereg felállítását és vezetését illetőleg, az 1435-iki tervvel teljes összhangot mutat.

Albeni János zágrábi püspök 1432-ben arról értesíti

⁸⁹ *Szilágyi*: id. ért. 162.

⁹⁰ MN Muzeum Kállay cs. ltára, (FH).

⁹¹ *Ioányi*: Bártfa város levéltára nr. 261. 51.

Zsigmondot, hogy az országnagyok már ebben az esztendőben tárgyalták a tervezetet⁹² s ugyanerről értesíti a budai tanács a soproni polgárokat is.⁹³ A tanács által kidolgozott tervezetet azután az országnagyok pecsétje alatt, a helytartók küldötték meg az ország összes megyéinek.⁹⁴ A megyei tárgyalás módját maga a tervezet szabályozza, amennyiben bírság terhe alatt kötelezővé teszi, hogy a nemesség közgyűlésre gyűljön össze és a javaslatokat ott letárgyalja. Mindenki szabadon megmondhatja a véleményét és a hatalmasok ne gátolják a szegényebbeket nézeteik kifejtésében. Ha ilymódon a megye véleménye kialakult, válasszon a nemesség a maga kebeléből, mégpedig a vagyonos és szegények közül egyaránt, bizonyos számú megbízottat, akik azután a megye állásfoglalásáról a főpapokat és bárókat tájékoztatják. A honvédelmi tervezet ügyében a végső döntést az uralkodó átengedi „arbitrio et dispositioni prelatorum et baronum et communitatum regni“ azaz az összehívandó országgyűlésnek.⁹⁵

A honvédelmi reform tárgyalásában tehát teljes mértékben érvényesül a rendi szervezet, az érdekeltek véleményének előzetes meghallgatása, és szerepük elismerése a végső döntésben. A katonai reform lebonyolítása így felettébb emlékeztet az 1405-iki városi törvények előzményeire, a szabad királyi városok küldöttjeinek összehívására;⁹⁶ ebben az eljárásban tehát a Zsigmond-kor alkotmányos viszonyaira rendkívül jellemző gyakorlatot ismerhetünk fel. Az ily körülmények között létrejött 1455-iki tervezetben⁹⁷ már döntő szóhoz jutnak azok a honvédelmi és szociális törekvések, melyek a temesvári törvényben még csak félénken jelentkeztek.

Az alapelv, amelyből az egész tervezet kiindult, az ország megvédése saját erejével idegen segítség nélkül, mert „a magyar királyság a hozzátartozó országokkal és területekkel együtt van olyan kiterjedt, hatalmas és népekben gazdag, hogy bármely ellenség ellen, akármelyik részről jön is, elegendő hadi népet tudjon talpra állítani a maga védelmére és az elidegenített területek visszaszerzésére“

⁹² *Fejér*: X/7, 459.

⁹³ *Házi*: I/5, 42.

⁹⁴ 1455: X.

⁹⁵ 1455: XXV.

⁹⁶ *Corpus iuris* I. 210. kk: v. ö. *Mályusz*: *Geschichte des Bürger-tums in Ungarn* (Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 20, 386 kk).

⁹⁷ Közli *Kovachich*: *Supplementum* I. 574. Az ő élelméjű, de alapjában helyt nem álló kommentárjainak kell tulajdonítanunk azt, hogy a későbbi kutatásban a telekkatonaság és a „banderialis rendszer“ úgyszólván azonosultak egymással

(1455: XXVIII). Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Zsigmond a baseli zsinaton alkotott, új hadiadó beszédésére vonatkozó rendelete is, mely figyelmébe ajánlja a megyéknek, hogy a török feltartóztatása és a felvidékre befészkelődött husziták kiűzése, elsősorban Magyarországot érintő feladat, melyet saját erejéből kell végrehajtania.⁹⁸ Az uralkodóból itt az európai viszonyok alapos ismerete beszél, annak felismerése, hogy a nyugati lovagvilág a nikápolyi kudarc után aligha fog többé a török ellen fegyvert fogni, a német birodalmi rendek pedig még az őket közvetlenül érintő huszita háborúra is csak immel-ámmal készülődnek. Bármily közvetlen, főleg személyi kapcsolatot hozott is létre a két ország között a közös uralkodó kormányzása, ezek a kapcsolatok sohasem váltak olyan szorossá, hogy Zsigmond a német birodalmi haderőnek a török ellen való felhasználására még csak kísérletet is tehetett volna.⁹⁹

E külpolitikai helyzet ismeretében a tervezet azokat az eszközöket kívánja megjelölni, melyekkel a cél: az országnak önerejéből való biztosítása megvalósítható. E tekintetben az 1455-i tervezet a magyarság védelmi harcának tudatosulása szempontjából, a legmagasabb pontot jelöli. Azok a tapasztalatok, melyeket Zsigmond 1397 óta szerzett, véglegesen meggyőzhették arról, hogy a fejenként hadbaszálló köznemesség régimódi „generalis exercitusától” mitsem remélhet. Ezt a nézetet a tervezet lépten-nyomon ki is fejezi, azzal a könyörtelen szókimondással, mellyel a köznemesei demilitarizáció tárgyalásakor már megismerkedhettünk. Mégis, az ellenfelek számszerű és minőségi fölénye lehetetlenné tette az uralkodó és kormánya számára, hogy a népfelkelés, mondhatnánk az általános hadkötelezettség elvében rejlő lehetőségeket kihasználatlanul hagyja. A tervezetben érvényesülő felfogás szerint, nemesi felkelésre igen is szükség van, de e célra csak azok vehetők igénybe, akik az eredményes honvédelem számára némi biztosítékot nyújtanak. Ezért: „*disponendum ergo esset et providendum, quod hi, qui irent pro defensione regni, non essent inermes, sed saltem habent arcus et alia arma, quibus pro defensione regni ad offensam hostium se exponere possint*” (II. §). Miután pedig az aggók, özvegyek, árvák, de főleg a szegény nemesek e kívánságnak eleget tenni képtelenek és mivel az

⁹⁸ *Iványi*: Bártfa 51.

⁹⁹ A husziták ellen tényleg küzdő birodalmi sereg létszámában mindig elmaradt a birodalmi gyűléseken készült lajstromok kontingenstől: Reichstagsakten VIII. nr. 156. Csak a Velence elleni hadjárat során találkozunk magyar és birodalmi seregek együttműködésével, itt az érdek azonban közös volt: *Szilágyi*, id. ért. 190.

ilyen katonáskodásból „semmi jó sem származik“ („nihil boni eveniret“), a szükséges fegyveres erőt úgy kell előteremteni, hogy az említettek meg ne terheltessenek (III. §.) s a megalkotandó új rendszer a honvédelmi feladatok megoldásán kívül „in alleviationem oneris pauperum nobilium“ szolgáljon (IX. §). Honvédelmi és szociális szempontok így egyaránt kívánatossá teszik, hogy ezek az elemek a hadviselés kötelezettsége alól felmentessenek s az ő elmaradásuk révén előálló hiányt a vagyonos, azaz jobbágyokkal rendelkező nemesség igénybevétele pótolja. Ez a pótlás pedig oly módon történik, hogy a vagyonos nemesek a személyes hadbaszálláson kívül, birtokaik arányában katonákat kötelesek kiállítani. A tervezet elrendeli a jobbágyok számának megyénkénti összeírását (IV. §) és az egyes jobbágyokkal rendelkező nemesek hadi kontingensének megállapítását. Az 1455-i tervezet, a két évvel későbbi törvénnyel ellentétben, nem ad etekintetben pontos mértéket, hanem csak annyit mond, hogy az egyes megyék a jobbágy porták számának figyelembevételével „secundum facultatem“ állítsanak ki újas lovasokból álló sereget (III. §).

Valószínűnek tarthatjuk, hogy Zsigmond és tanácsosai a tervezet megalkotásakor mint legrosszabb esetre a törvényben később megállapított 100:5 arányra gondoltak. Annál meglepőbb és a nemesség társadalmi-gazdasági rétegződésére jellemzőbb a tervezetnek az az állítása, mely szerint e rendszer megvalósulása esetén az uralkodó kevesebb katonára számíthat, mintha az egész nemesség fejenként szállana hadba. Azon közel egykorú és kétségtelen hitelességű jelentésből, melyet Eizinger Ulrik V. Lászlóhoz intézett, pontosan megtudjuk állapítani a Zsigmond-kori jobbágyporták számát. Miután ezek száma Zsigmond idejében 400.000-re ugrott,¹⁰⁰ az 1455-ben megállapított 100:5 aránynak megfelelően az uralkodó 12.000 főnyi telekkatonaságra számított. Mivel pedig a jobbágyokkal rendelkező nemesség fejenkénti hadkötelezettsége változatlan maradt, s ezekkel a tervezet nyilvánvalóan számot vet, Zsigmond, illetőleg tanácsosai 12.000-nél jóval többre becsülték azoknak a számát, akiket szegénységük, vagy egyéb gátló körülmények következtében, a hadbaszállás terhétől mentesíteni kellett. Ezen az alapon a nincstelen nemesség legalább 15—20.000 főre becsülhető. E megállapítás helyességét az 1455-i tervezet hadfelosztási függelékének számadatai¹⁰¹ igazolják. Ha Horvátország, Dal-

¹⁰⁰ Item das torgelt, als weyt das lande ist, sind funden worden pey des Keyseris czeyten fir mal hunderttausent törr... *Birk: Zur Finanzgeschichte des Königreichs Ungarn* 5.

¹⁰¹ *Kopachich: Supplementum* I. 444. kk.

mácia. Szlavonia és Bosznia 9.000 főre rugó hadierejét le-
számítjuk, akkor a magyarországi és erdélyi megyékre kb.
15.000 ember esik. E számban nem foglaltatik más, mint a
telekkatonaság és a köznemességnek az a része, mely to-
vábbra is fejenként rőtta le hadiszolgálatát. A megyei had-
erő ugyanis nem egyesítette az egész kardforgató nemessé-
get, mert annak tekintélyes és éppen katonailag legértékesebb
része mint harcos familiáris a nagybirtokosok szolgálatában
állott. Ezeket a familiáris nemeseket az 1455-i hadfelosztási
jegyzék a tisztségviselő és nagybirtokosok bandériumaihoz,
nempedig a megyei haderőhöz számítja.¹⁰² Minthogy pedig
az összes jobbágyporták alapján kiállított kontingens leg-
alább 12.000 emberre becsülhető, mindössze 5.000-re zsugoro-
dik azon független, „per se et personaliter“ harcoló nemesek
száma, akiknek hadbavonulásától valami hasznot lehetett
remélni. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a telekkatonaság
nagy részét szintén az egyházi és világi nagybirtok, valamint
a köréhez tartozó familiáris nemesség szolgáltatta, akkor tel-
jes képet kaptunk a Zsigmond-kori hadrendszer társadalmi
háttéréről, de egyben a köznemesi teherviselés mértékéről is.

A megyei birtokos nemesség „secundum facultatem“ ki-
állítandó seregének pontos mértékét az 1455: II. §. szabá-
lyozza, mely szerint minden 55 jobbágyporta után 1, min-
den porta után pedig 5 katonát kell, pontosan előírt módon,
felszerelni.¹⁰³ E katonákon az előzmények alapján kétség-
kívül jobbágyokat kell értenünk. A tervezet XII. pontjában
említett zsoldszabályozás kifejezetten „stipendiariusokról“
beszél és nem az egész zsoldra, hanem csak a felszerelésre,
a lándzsára és újra vonatkozik és ezek árát állapítja meg
1 forintban. Minthogy ezen intézkedéssel kapcsolatban a ter-
vezet elsősorban a királyt, a királynét, a főpapokat és báró-
kat említi, mint érdekeltet s az artikulus végén példaké-
pen Ozorai Pipóra és a rác despotára hivatkozik, majdnem
bizonyos, hogy csak a király és a bárók alkalmaztak zsoldo-
sokat, míg a megyék által kiállított sereg jobbágyokból ál-
lott. Ez már azért is valószínű, mivel a familiárisok nem
számítottak a telekkatonasághoz, őket tehát ilyenekként fel-
tűntetni nem is lehetett, hiszen akkor a nagybirtokosok, akik
bandérium állítására voltak kötelezve, egyszerűen mente-

¹⁰² 1455: X. § szerint azon nemesek, akik a király vagy a főpapok
és bárók zsoldjában állanak, birtokaik után ugyanúgy kötelesek jobbá-
gyokat kiállítani, akárcsak a többi nemesek s ezek non secum, tehát
nem vele, illetőleg urának csapataival, hanem cum generali exercitū
regnicolarum proficiscerentur. A VI. § határozottan megkülönbözteti a
királyt, a királynét, a főpapok és bárók exercituantes-ét a generalis exer-
citus regnitól.

¹⁰³ 1455: II. § (Corpus Iuris I. 246).

sültek volna az új rendelkezés terhétől. Az 1435: IV. § kifejezetten megkülönbözteti a familiárisokat a jobbágytelkek után kiállítandó katonáktól.¹⁰⁴ Zsoldosok alkalmazására már azért sem gondolhatunk, mivel még a köznemesség tehetősebb része sem bírta volna el az ezzel járó terheket, miként ezt a zsoldviszonyok tárgyalásánál a következő fejezetben látni fogjuk.

Az 1433-i tervezet és a két évvel későbbi törvény jelentőségét csak részben adják meg ezek a rendelkezések, melyek végeredményben csupán tökéletesített formái a temesvári határozatoknak és az előző évek németországi intézkedéseinek. A reform lényegét a tervezet ötödik szakasza tartalmazza, mely némileg szelidített formában az 1435: I. és IV. cikkelyekben is érvényesül és amely szerint a fejenként hadbaszálló nemesség és a telekkatonaság „*sub conductu comitis provincialis*“, azaz a főispán vezetése alatt száll táborba.

A köznemesi demilitarizáció tárgyalásánál láttuk, hogy az általános felkelések eredményességének egyik legfőbb akadálya a hadbaszállás módjának és szervezetének rendezetlensége volt. A megye résztvett ugyan a hadiigazgatásban, amennyiben kihirdette a hadjáratot és ellenőrizte a bevonulást, de jogunk van feltenni, hogy ez az ellenőrzés nem lehetett nagyon szigorú és így nem felelt meg a központi hatalom kívánságának. Zsigmond a kérdést elvszerűen mindaddig nem rendezte, s az előző esztendőkből egymással ellentétes intézkedésekkel kísérletezett. Így például 1395-ben királyi biztosokat küldött a megyékbe, akik a főispánnal egyetértésben intézkedtek. Ezzel szemben 1398-ban ismét teljesen a nemesi autonómia kezébe adja az ellenőrzést, midőn minden megyében egy tehető nemes és két szolgabíró bíz meg a hadbaszállás lebonyolításával. Kétségtelen, hogy ez a megoldás megfelelt a nemesi szabadság kívánalmainak, amennyiben a király hadbahívó parancsát a megye autonóm közegei közvetítették a nemesség felé. Valóban azt is látjuk, hogy a felmentések mindig a megye előljáróihoz szólnak.¹⁰⁵ A főispán ellenőrizheti ugyan a hadbaszállást, de nem lehet — a nemesi felfogás szerint — a megyei haderő tényleges vezetője, mert ezáltal a „*sub vexillo regio*“ elve csorbát szenved. A viszonyok kényszerítő nyomására az általános gyakorlat azonban mégis ebbe az irányba fejlődött. Már az Árpádkorból van adatunk

¹⁰⁴ V. ö. 1435: I. §: a bárók cum suis banderiis et militibus, a megyésispánok pedig megyéjük nemességével et eorum gentibus.

¹⁰⁵ Mn. Múzeum, Becsky család ltára, Nagyszöllős (FH) u. o. Máriássy cs. (FH).

arra, hogy az uralkodó közvetlen veszély, például váratlan ellenség betörése esetén, a megyésispánt bízta meg a nemesség vezetésével.¹⁰⁶ Az ilyen intézkedések abból az uralkodói felfogásból eredtek, mely szerint a királynak joga van maga helyett egyik báróját a sereg vezérévé kijelölni, ami ellen viszont a nemesség már az Árpádkorban is küzdött, s mereven ragaszkodott a közvetlen királyi vezetés elvéhez. Az Anjou-kori gyakorlat szerint a főispán hirdeti ki a hadbaszállást,¹⁰⁷ Zsigmond uralkodásának első éveitől kezdve azonban több példánk van arra, hogy a király a nemességet fegyverbe hívja és a főispán vezetése alá rendeli. Ily parancsot kaptak Temes- és Csanád megyék 1586-ban,¹⁰⁸ Krassó és Keve 1595-ben¹⁰⁹ és ismét Keve 1431-ben, ez utóbbit közvetlenül a főispán intézi a megye alispánjaihoz, az ő familiárisaihoz.¹¹⁰

Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben maga a főispán állott a megyei nemesség élére és így, mint a központi hatalom képviselője, magához ragadta az autonóm vármegye katonai irányítását. E példák mégsem alkalmasak arra, hogy belőlük következetes rendszert olvassunk ki. A főispán katonai parancsnoksága ugyanis mindig csak közvetlen veszély esetére vonatkozik és külön uralkodói megbízáson alapul. A másik körülmény, ami nem kerülheti el figyelmünket az, hogy ez a gyakorlat az ellenség által elsősorban veszélyeztetett határszéli vármegyékben mutatható ki, melyek egyébként is szinte állandóan katonai ellenőrzés és kormányzat alatt állottak.¹¹¹

E szórványosan észlelhető gyakorlatnak az ország egészére való kiterjesztése, intézményessé való tétele és törvényes szabályozása csak 1433—35 között ment végbe s az előző állapothoz viszonyítva forradalmi újításnak tekinthető. Zsigmond és tanácsosai tisztában voltak e reform megvalósításának várható következményével: a nemesség tiltakozásával és ellenkezésével, miként ezt a tervezet V. szakaszának óvatos indokolása bizonyítja. A király ezzel a rendelkezéssel — így hangzik az érvelés — tulajdonképen nem újítást csinál, hanem azt a régi rendszert állítja vissza mely a magyarok krónikái szerint hajdan általános volt: Salamon és Géza idejében a megyei nemességet az ispánok vezették a kunok és besenyők ellen. Ez a történeti példa nyilvánvalóan arra szolgál, hogy a minden újítástól irtózó, viszont a régiség jog-

¹⁰⁶ 1270: *Smičiklas*: V. 570.

¹⁰⁷ Pl. 1577 A O III. 422.

¹⁰⁸ *Pesty*: Krassó III. 160.

¹⁰⁹ Orsz. ltár. dipl. 9109 (FH).

¹¹⁰ Magyarország mellékartományainak oklevéltára II. 88.

¹¹¹ *Szilágyi*: id. ért. 191.

címén mindenbe belenyugvó köznemesség esetleges ellenállását leszerelje. De ezek a példák egyúttal azt is mutatják, hogy Zsigmond és tanácsosai a főispánnak nagyobb szerepet kívántak juttatni, mint a felkelés helyi lebonyolítását és a megyei seregeknek a táborba való vezetését. A kunok és besenyők elleni hadjáratok emlegetése arra utal, hogy az új rend szerint a főispán a csatamezőn is tényleges vezére egy-egy megye nemesi felkelésének és telekkatonaságának. Az 1455-i törvényben a tervezet törekvései érvényesültek ugyan, de a törvény óvatos fogalmazással továbbra is a nemességnek királyi zászló alatt történő hadakozásáról beszél (I §). Holott nyilvánvaló, hogy az 1433-i tervezettel és annak 1455-ben történt törvényes megerősítésével a nemes fejenkénti és királyi zászló alatt történő katonai szolgálata kétségessé vált s ezzel a kismemesség közjogi helyzete is megváltozott. Bármily kevésbé lelkesültek is e rend egyedei a háborúért, a hadbaszállás ősi módjához mégis görcsösen ragaszkodtak. hiszen egyikike volt ez azon elvi sarkpontoknak, melyeken az „una eademque libertas“ közjogi dogmája nyugodott s amelynek révén a jobbágytelken élő nincstelen kismemességében ugyanazokat a jogokat követelhetette magának, mint a sokszáz faluval rendelkező és főméltóságokat betöltő báró. Mikor Zsigmond a szegény nemességet tényleges állapotának megfelelően mentesíteni akarta a katonai szolgálat terhétől, ezzel egyidejűleg egy sarkalatos nemesi előjogától fosztotta volna meg. Ha ez a terv megvalósul, akkor néhány év leforgása alatt a nemesség két részre, egy katonáskodó és nemkatonáskodó, egy teherviselő és attól mentesített rétegre szakadt volna szét és feltartóztathatatlanul bekövetkezett volna a nemességnek nemcsak a teherviselés, hanem a jogok szempontjából való megkülönböztetése, a nincstelen nemességnek lesúlyedése a jobbágyi társadalomba. Ugyanígy a „sub vexillo regio“ elv pusztá szóváválása megindíthatta volna a fő- és köznemességnek valójában meglevő, de közjogilag soha el nem ismert rendi különválását. Az 1455-i tervezet szándékai szerint, a teherviselő nemesség két rétegre oszlott volna, egy olyanra, mely mint nagybirtokos továbbra is a királyi zászló alatt, tehát az alattvalói közvetlenség jegyében tett eleget honvédelmi kötelezettségeinek és egy másikra, mely a főispán mint a központi hatalom képviselőjének ellenőrzése és vezetése alatt áll. Mivel pedig Zsigmond korában a közhatalmi tényezők nem annyira a monarchia, mint inkább a nagybirtok szervei voltak, a fejenként hadbaszálló köznemesség és a telekkatonaság előbb-utóbb a nagybirtok pórázára került volna. A honvédelmi reformok így egy oly fejlődést indíthattak volna meg, melynek során a nemesség

száma jelentékenyen megcsappan, a megmaradókat pedig közjogi különbségek választják el egymástól. E tekintetben az 1435-i tervezet lényegében tárja fel a Zsigmond-kori alkotmányfejlődés célzatait és teljes összhangot mutat a kor egyéb tüneteivel, melyek mind a nagybirtok politikai és hatalmi túlsúlyának jegyében fogantak.

Az 1435-i országgyűlés a tervezet első gyökeres újítását, t. i. a szegény nemesi tömegeknek a katonáskodásból való kizárását elvetette és változatlanul fenntartotta a nemesi hadbaszállás hagyományos elvét. A tervezetnek a megyei nemesség és a telegkatonaság katonai vezetésére vonatkozó szándékai viszont érvényesültek a törvényben és ezzel a nemesi vármegye életében egy eddig nem méltatott nagy-jelentőségű változás köszöntött be.

A XII. század elején meginduló folyamat, melynek során egyre többen és többen függetlenítették magukat a királybírák igazságszolgáltatási és a comesek katonai-közigazgatási fennhatósága alól, a XIII. század közepére már teljesen alásta a régi központi kormányzás szerveinek, első-sorban a megyésispánnak hatalmát és hivatali tekintélyét.¹¹² Az autonóm vármegyei szervezet kialakulásával az ispán tisztje úgyszólván feleslegessé vált, hiszen a királyi szolgák és nemesek ügyeibe beleszólása úgyszólván alig volt. Ezzel az állapottal ellentétben, a XIII. század második felében megindult az ispáni tisztség fokozatos hozzáidomulása a megváltozott viszonyokhoz. Ettől az időtől kezdve a comes gyakran szerepel a nemesség bírájaként, nem hivatali hatalmából kifolyólag ugyan, hanem csakis egyetlen esetre szóló királyi megbízás, vagy a pereskedő felek felkérése alapján. A megyei bírósági végzések a nemesi közösség nevében, de az ispán pecsétje alatt kelnek. Adataink vannak továbbá arra is, hogy az ispán királyi megbízásból birtokügyben jár el, de nem egyedül, hanem több nemes társaságában, akiket e célra a megye nemessége választott. Így már esetről-esetre megvalósul az autonómia képviselőinek az ispánnal, mint a központi hatalom közegével, mely azután a főispáni jogkör kialakulásával a XIV. században válik intézményessé. Erre az időre a főispán joga és kötelessége, a megyei önkormányzathoz való viszonya közigazgatási és igazságszolgáltatási téren immár teljesen tisztázódik.¹¹³

Mármost az 1435-i tervezet és az 1435-i törvény azt mutatják, hogy a hadügyi viszonyok alakulása egy évszázaddal elkésve követte a közigazgatási és igazságszolgáltatási

¹¹² *Váczy*: Szimbolikus államszemlélet 76 kk.

¹¹³ *Holub*: Zala vármegye története a középkorban I. 95. kk.

fejlődés általános irányát. Zsigmond reformjáig a főispán katonai szerepe a megye életében tisztázatlan volt és esetenkénti eljárása ugyanúgy nem volt intézményes, akárcsak régebben királyi megbízáson alapuló bírói tevékenysége. Így azt kell mondanunk, hogy a megyei autonómia és annak a közhatalomhoz való viszonya, az összes ügykörök egybehangzó szabályozásával, csak a XV. század első felére alakult ki.

Az előzőkben körvonalaztuk azokat az eshetőségeket, melyek a főispán hadvezéri szerepe következtében a nemesiség új közjogi tagozódását okozhatták volna. Hogy a „sub vexillo regio” elvének 1435-ben történt törvényes felfüggesztése ellenére ez a nagy változás mégsem következett be, annak okát egyszerűen Zsigmond honvédelmi terveinek meghiusulásában pillanthatjuk meg. Bár a telekkatonaság gondolata ismételten feltűnik a későbbi évtizedek folyamán,¹¹⁴ a Zsigmond-féle tervek egészét mégis elsöpörte a halála után érvényesülő köznemesi visszahatás. A telekkatonaságnak az ország védelmében sohasem jutott az a szerep, melyet számára Zsigmond kijelölt.

E kudarc ellenére az 1435-i tervezet így is a legjelentősebb kísérlet, melyet a rendi Magyarország az „una eademque nobilitas” elvével szemben, a tényleges társadalmi-gazdasági adottságoknak megfelelő jogrendszer létrehozására valaha is megtett. Zsigmond és nagybirtokos főpapokból, bárókból álló tanácsa e tervezetben nem oligarchikus ösztöneit élte ki, nem a köznemesiség elnyomására törekedett, hanem csupán határozott állami feladatokat, elsősorban az ország megfelelő biztonságának feladatát akarta megoldani. Miután pedig a köznemesiség egyrészt eredendő osztályszelleme másrészt pedig életszínvonalának hanyatlása miatt, nem tudott honvédelmi kötelezettségének eleget tenni, nyilvánvalóvá vált az a tény is, hogy a nemesi társadalom nem egységes és így egyetemében nem alkalmas egyazon állami terhek viselésére. A köznemesi visszahatás elsöpörhette az útból Zsigmond honvédelmi terheit, elháríthatta feje felől annak veszélyes közjogi következményeit és visszaállíthatta a fejenkénti hadbaszállásnak s általában az egész nemesi felkelésnek régi gyakorlatát.¹¹⁵ A jogoknak ez a visszaszerzése

¹¹⁴ 1454-ben 100:4, 1459-ben 100:5, 1465-ban 100:10, 1464-ben 100:8, később állandóan 100:5 volt az arány.

¹¹⁵ 1439:III. §. szerint a király köteles a zsoldosok fizetéséről gondoskodni s addig általános felkelést nem proklamálhat, amíg ezek a zsoldosok fel tudják tartóztatni az ellenséget és — *antiqua eorum libertate* requirente — a király nem kötelezheti a nemességet a határon túli hadakozásra (*Corpus Iuris* I 280).

azonban nem változtathatott a nemesi felkelés katonai értékén, miként ezt a Mohácsig terjedő korszak eseményei szomorúan igazolják. Zsigmond a monarchia és a nagybirtok összhangzó együttműködésére alapította kormányzását s ez a kapcsolat ebben a formában és ebben a mértékben sohasem éledt ujja a magyar középkor hátralévő évtizedeiben. Nagy utódja Mátyás király éppen ellenkezőleg a nagybirtok háttérbeszorítására, a központi kormányzat óvatos kiépítésére törekedett és e cél érdekében a nemesi vármegeye, a megyei nemesség érdekeinek védelmére kelt. De ebben a világos elmében sohasem bukkant fel az a képtelen gondolat, hogy államát katonailag a köznemesség támogatására alapítsa. Mátyás egész katonai politikája a köznemesi demilitarizáció világos felismerésén alapul és ebben a kiindulópontban találkozik elődjével, Zsigmonddal.

De fel kell ismernünk Zsigmond magyarországi és német-birodalmi reformjainak korszakalkotó jelentőségét, kizárólag hadtörténeti szempontból is. Intézkedéseinek tárgyalása során láttuk azt, hogy Zsigmond tervei mindkét országában úgyszólván függetlenek a történeti előzményektől és kialakításukban elsősorban a megoldásra váró katonai feladatok kényszerítő ereje működött. Reformjaiban a népfelkelés, sőt a kor viszonyainak megfelelő alakban az általános hadkötelezettség elve jelentkezik, az az elv, melyet csak a legújabb kor tett az államok hadszervezetének alapjává.

Az ő hosszú uralkodása alatt tűnnek fel a lovagkorszak hivatásos katonákból álló seregei mellett, az első népi hadseregek, a svájciak és husziták népfelkelésből eredő hadai. Csakhogy ezek az általános hadkötelezettség alapján toborzott seregek önként jöttek létre, míg a magyar telekkatonaság és a birodalmi gleveket kiegészítő népi csapattestek tudatos uralkodói kezdeményezés eredményei. Svájcban a szabadok felkelésének ógermán szokása sohasem ment feledésbe. Csehországban pedig egy vallási és politikai szenvedélytől fűtött proletár- és paraszttársadalom önvédelméről van szó. Ugyanígy nem befolyásolja Zsigmond kezdeményezésének jelentőségét az sem, hogy egyes tartományurak már előtte is kísérleteztek a parasztság felfegyverzésével. Ezekből a rögtönzött hadbahívásokból új, kihasználatlan és mindig rendelkezésre álló katonai erőforrást azonban egyedül ő akart fakasztani. A kérdés tehát az intézményszerűsége, az újítás tudatosságán, egy új világ szükségleteinek megérzésén fordul meg, függetlenül attól, hogy az új műszer mennyiben bizonyult használhatónak. E nagyarányú felismerést Zsig-

mond és kora még nem tudta értékesíteni s korántsem volt képes a „polgári” lakosság katonai kiképzésének, harcképessége intézményes biztosításának feladatával megbirkózni. A XV. század még nem ismerte a „keret hadsereg” szervezeti formáját, mely a legújabb kor hadrendszerében óriási polgári tömegek kiképzését tette lehetővé. De a népfelkelésből egymagából modern hadsereg sohasem vált volna, ehhez a zsoldosság tanulságainak felhasználására volt szükség. Az egész európai hadtörténet a népiség és a zsoldosság pólusai között ingadozik¹¹⁶ s a két elem összetétele csak a modern hadseregben válik valóra. A XV. század még a népfelkelés és a zsoldosság párhuzamos alkalmazásával kísérletezik s a két ellentétesnek látszó elem összeolvasztására nem is gondol. Különböző társadalmi, gazdasági és katonai okok következtében, a népfelkelés lassanként ismét háttérbeszorul, hogy az egész vonalon a zsoldosság egyoldalú alkalmazásának adjon helyet. Így éppen azokban az országokban, melyek először állítanak talpra népi hadsereget, a felkelés szinte észrevétlenül a zsoldosságba megy át, miként ezt a svájci és a cseh példa egyaránt mutatja. Ez a felismerés Magyarországon jóval megelőzi Mátyás korát: már Albert király félreérthetetlenül útal a népfelkelés teljes csúdjére, egy nagy zsoldossereg felállításának és a társadalom ezzel összefüggő megadóztatásának szükségességére.¹¹⁷ A zsoldosságban rejlő lehetőségek megpillantása azonban nem Albert, hanem Zsigmond érdeme. Az előzőkben azokkal a kísérletekkel ismerkedtünk meg, melyek a „generalis exercitus” megreformálására irányultak, ezek azonban korántsem méritik ki Zsigmond király honvédelmi politikájának egészét, melyet egy sajátos dualizmus, a népfelkelés és zsoldosság párhuzamos alkalmazásának gondolata jellemez. Zsigmond a népfelkelés mellett az újkori katonai fejlődés másik elemének, a zsoldosságnak is nagy előmozdítója volt s a nemesi felkelés megjavításával egyidőben oly intézkedéseket tett Magyarországon és a birodalomban egyaránt, melyek a másik pólus fejlesztését szolgálták.

Ily irányú tevékenységének valódi jelentőségét az eddigi kutatás nem méltányolta, mégpedig azért nem, mivel a zsoldosság szerepének felismerését egy megkövesedett elmélet elfogadásával már eleve elútasította magától. Mindenekelőtt tehát a „banderialis hadrendszer” elméletével kell leszámolnunk.

¹¹⁶ *Schmidthener*: Europäische Geschichte und Söldnertum (1935). 1. kk.

¹¹⁷ *Teleki*: Hunyadiak kora X. 70. v. ö. 1439:III. §.

II. A banderiális hadrendszer kérdése.

A banderiális hadrendszer elmélete Kovachich óta¹¹⁸ két megállapításon nyugszik. Az első szerint a bandériumok egy új, államilag ellenőrzött honvédelmi rendszer egységei, melyeket Károly Róbert, illetőleg Nagy Lajos uralkodói akarata hívott életre. Ezt egészíti ki az elmélet második tétele, mely szerint ez a magyar fejlődésben előzmény nélkül álló intézmény nápolyi eredetű s a magyar talajba való átültetése tudatos kölcsönzés eredménye volt.

Ha mármost ennek a két tételnek az irodalomban való továbbélését vizsgáljuk, akkor azt fogjuk látni, hogy a tudományos vita kivétel nélkül a nápolyi hatás kérdése körül forgott. Még azok a kutatók is, akik e hatás lehetőségét a legmerevebben tagadták és a kétes nápolyi analógiával szemben az árpádkori előzményekre, a magánfamilia jelentőségére mutattak rá, elismertek annyit, hogy az Anjouk ezt a rendszert továbbfejlesztették, mintegy „állami alapokra állították“, szóval azt, hogy ilyen rendszer egyáltalán létezett. A következőkben a problémának ezt az eddig érintetlenül hagyott oldalát kívánjuk megvilágítani, megkeresni azokat a bizonyítékokat, melyek ily rendszer létezését igazolják.

Tagadhatatlan, hogy az elméletnek ezt a részét bizonyos titokzatosság övezi. Maga Pór Antal¹¹⁹ ismeri be, hogy nincs oly törvény, mely az új honvédelmi rendszerről intézkednék, a banderiális szervezet kiépítésében inkább uralkodói rábeszélés, a nagybirtokosok áldozatkészségének felkeltése, mintsem határozott intézkedések játszottak szerepet. Törvényes rendelkezés hiányában így bele kell nyugodnunk abba, hogy a bandériumok keletkezését, szervezésük módját, az állami ellenőrzés mikéntjét, a rendelkezésünkre álló oklevelés anyagból olvassuk ki. Első feladatunk mindenesetre az elnevezés tisztázása lesz.

A barbár latin „*banerium*“, „*banderium*“ szó jelentése teljesen fedi a klasszikus nyelvhasználat „*vexillum*ának“ értelmét, a két szó az egész középkori latinságban már igen korán felváltva volt használatos. Ami mármost a magyar elnevezést illeti, általánosan ismert tény, hogy a „*banderium*“ a XIII. század közepe előtt nálunk teljesen ismeretlen s helyette mindenütt a „*vexillum*“ szót találjuk. Kovachich, az elmélet atyja, egyáltalán nem ismert még olyan, a banderiumra vonatkozó adatokat, melyek a XIV. századot megelőző időből való oklevelekből származtak volna. Mivel pe-

¹¹⁸ Supplementum ad vestigia comitiorum I. 376. kk.

¹¹⁹ Magyar Nemzet Története III. 136.

dig tudomása szerint a *banderium* szó első felbukkanása az Anjoukkal egyidős, s minthogy a szót ő olasz eredetűnek gondolta, a név és az intézmény között keresett összefüggést. Elméletének kialakulását tehát bizonyos terminológiai adatai nagymértékben befolyásolták. Vele szemben már Bartal György¹²⁰ és újabban Erdélyi László,¹²¹ több okleveles és kútfőadattal bizonyították, hogy a régebben kizárólagos „*vexillum* mellett már a XIII. század második felében meghonosodik nálunk az azzal teljesen azonos jelentésű „*banerium*“ „*banderium*“ szó is. IV. Béla egyik oklevelében megemlékezik bizonyos híveiről, kik „*sub banderie regio comparare parati sunt*“.¹²² Kézai Simon mester pedig több helyen is emlegeti Attila és a magyarok *baneriumát*.¹²³ Ezekkel az adatokkal szemben lehet ugyan arra hivatkozni, hogy azok csupán a *banderium-zászló* jelentésű szó elterjedését, nem pedig a rendszernek Magyarországon való meghonosodását bizonyítják,¹²⁴ viszont kétségtelen, hogy a rendszer felbukkanásának vizsgálata elválaszthatatlan annak az okleveles anyagnak kifejezésmódjától, mely anyagból az intézményre vonatkozó ismereteinket merítjük. Ha a magyar *bandérium* az olasz „*bandiera*“, francia „*bandière*“ átvétele s ebben az átvételben kulturhatás túlköröződik, akkor a név mögött meghúzódó intézmény megítélése szempontjából sem közömbös, hogy a szó mikor bukkan fel először. Miután a *banderium* a zászlót és a zászlóhoz tartozó katonai egységet, a „*sub banderio*“ harcolókat jelenti, elsőrendű fontosságú megtudnunk azt, hogy az új elnevezés, mely az elmélet hívei szerint új intézményt jelöl, kiszorította-e, s ha igen mikor a régi, hagyományos „*vexillumot*“. Az eddigi kutatás eredményeképpen annyit már tisztán látunk, hogy a XIII. század második felében a *banderium* zászló jelentésben szórványosan feltűnik a magyarországi latin fogalmazásban. Ha mármost vizsgálatunkat a XIV. század okleveles anyagára is kiterjesztjük, akkor arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a „*banderiális* rendszer megalkotásának“ korában a zászló, mint hadi- és csapatjelvény az esetek óriási többségében a régi „*vexillum*“ és nem az újabb „*banderium*“ néven szerepel. Az egész Anjoukorból mindössze két okleveles adat tudok idézni a *bandérium-zászlóalj* jelentésének alátámasz-

¹²⁰ *Commentariorum... libri XV. T. I. (1847) 561.*

¹²¹ *Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban (Klebensberg-émléknyv 252–255), Magyar Lovagkor 95 kk, Századok LXVII (1935).*

¹²² *Fejér: IV/2, 524.*

¹²³ *Gesta Hungarorum cap. II., IV. ecl. Flor. II. 62, 88.*

¹²⁴ *Miskolczy István: Anjou-királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok. Századok LXVI (1932) 316–317.*

tására; az egyiket 1340-ből,¹²⁵ a másodikat pedig 1552-ből.¹²⁶ Lehetséges és elképzelhető-e mármost az, hogy Károly Róbertnek, a banderialis rendszer megteremtőjének uralkodása alatt, egy új intézmény hivatalos neve mindössze egyetlen egyszer s akkor is csupán uralkodásának utolsó éveiben szerepeljen s fiának kormányzása alatt mindössze még egyszer tűnjön fel? Lehetséges-e, hogy az új intézmény meghonosodásának idején a „vexillum” megtartsa a terminológiában játszott régi szerepét?¹²⁷ Adataink a kiadott okleveles anyagon alapulnak és ez az anyag elég terjedelmes ahhoz, hogy a terminológia arányát híven tükrözze. Eredményeinken még az sem változtathat, ha új, kiadatlan anyaggal dolgozó, vagy nálunk figyelmesebb kutató néhány újabb Anjoukori adatot találna a bandériumra. A bandérium tehát nemhogy nem szorította ki a vexillumot, hanem a XIV. századi kancelláriai stílusban aránytalanul kevesebbszer szerepel, mint amaz. Használata zászló és zászlóalj értelemben általánosság csak a XV. század első felében válik, azonban akkor sem több mint megfelelője a vexillumnak; bizonyítja ezt a két kifejezés váltakozó használata egyazon oklevélen belül,¹²⁸ továbbá az igen gyakori „banderium seu vexillum” kifejezőmód oklevelekben és elbeszélő kútfőkben egyaránt.¹²⁹

Ezeknek az adatoknak a felsorakoztatásával csupán azt akarjuk bizonyítani, hogy a banderium szó használata nemhogy a XIV., de még a XV. században sem oly kizárólagos,

¹²⁵ Due banderie equitum: Mon. Slav. Merid. II. 66.

¹²⁶ Baboneg János és Miklós banderio eorum proprio, familiaribus suis, viris videlicet notabilibus, armis concedenter munitis adornato in propriis sumptibus et expensis: *Smičiklas*: XII 78.

¹²⁷ Nehány XIV. századi adat a vexillumra: 1312: sub vexillo nostro regali mori desiderans (AOI 278), 1316: Baboneg János az ellen-ségtől vexilla zsákmányol (Blagav 84), 1319: Debreceni Dózsa az erdélyi lázadás leverése után vexilla küld a királynak (Zichy I. 175), 1321: Károly Róbert elkoboztatja Miklós esicsói várnagynak — ductoris... aquile seu vexilli universitatis regnicolarum Hungarorum partium Transilvanarum — összes birtokait (Zimmermann-Werner I 355), 1325: az erdélyi szászok lázadásakor comes Henningus de villa Petre erecto vexillo, congregata multitudine Saxonum támad a király által a vajda segítségére küldött kunokra (Zimmermann-Werner I 392), 1330: Pálfia György Mick bán familiárisa sub cuius vexillo hadakozott (*Smičiklas*: IX 501), 1350: Ugrin varasdi főispán királyi vexillifer (HO VII 408). Ezekkel az adatokkal szemben áll a banderiumnak idézett kétszeri előfordulása.

¹²⁸ Pl. 1404: Nápolyi László egyik hívének banderiuma és Zsigmond vexillum (Zala vm. II. 318), 1408: a lázadók erectis eorum banderiis, a Garaiak proprio vexillo elevato (*Fejér*: X/4. 660.)

¹²⁹ 1392: banderium seu vexillum (*Pesty*: Krassó III. 220), 1396: a töröktől banderiis seu vexillis eorum ablatis (Temesmegye IV. 264, 1401. átírtá u. o. 517), 1410: sub vexillo et banderio (Sztáray II. 79), Thuróczy IV, cap. 18 és 40: banderia sive vexilla, illetőleg vexilla sive banderia.

mint ezt a beidegzett elmélet alapján gondolni hajlandók vagyunk. Lehetne ugyan ezzel szemben arra hivatkozni, hogy az elnevezés összehasonlításából misem következik, hiszen a „vexillum” a felsorolt példákban mindig zászlót, de sohasem zászlóaljat jelent. A zászlót mint hadijelvényt, mint a zászlóalj egységének jelképét az alatta küzdő csapattól elválasztanunk egyrészt lehetetlen, másrészt pedig igenis rendelkezünk olyan adatokkal már a XIV. század végén, melyek a vexillumot zászlóalj jelentésben mutatják be.¹³⁰ Ezek a felsorolt adatok mármost azt bizonyítják, hogy a vexillumnak „zászló” értelemben való használata előbb-utóbb az átvitt értelmű zászlóalj jelentés kialakulására vezetett. Erre az analógiára kell mármost elképzelnünk a banderium jelentésfejlődését is: amint a XIII. század második felében meghonosodott a zászlónak banderium neve, egyúttal adva volt a lehetőség másik, átvitt zászlóalj jelentés kifejeződésének is. A vexillumnak taktikai egység értelemben való előfordulása, cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a banderiumnak semmiféle hivatalos jelentése sincsen és semmiesetre sem tekinthető egy intézmény kizárólagos nevének. Az elnevezés alapján tehát ugyanolyan joggal beszélhetünk „vexillaris”, mint „banderiális” hadrendszerről. A két kifejezés párhuzamossága, a jelentéstágulás bekövetkezése, mindkét esetben arra inti a kutatót, hogy a zászló „zászlóalj, csapat” jelentésének kialakulását ne valamely új intézmény meghonosodásával, hanem kizárólag a kancelláriai stílus természetes fejlődésével, a formulák egymásbakapcsolódó átalakulásával magyarázza. Mielőtt azonban ezt a jelentésalakulási folyamatot vizsgálat tárgyává tennők, vessünk egy pillantást a zászlónak mint hadijelvénynek magyarországi alkalmazására.

¹³⁰ 1397: a Kanizsai testvérek cum binis eorum vexillis gentium armigerarum, az egyik testvér cum suo vexillo dictarum gentium, proprium vexillum és ő vezetői testvérének zászlóalját is: geminis seu binis vexillis (*Fejér*: X/2, 458), 1397: Kanizsai János érsek vexillum non modica pluralitate strenuorum militum, procerum ac nobilium virorum armis bellicis sufficienter premunitorum et condecorum suffultum habentium... A török Nikápolynál megsemmisíti János érsek vexillumát et ceteris nonnullis vexillis interemptis (*Fejér* X/2, 456), 1401: Eberhard zágrábi püspök vexillo propriis suis copiosis sumptibus creberrime sine ulla inhercia et metu leti ferventer et intrepide praesumpto militum ac procerum armigerorum armis dimicantibus bellicis lucide perfulgentium ingenti pluralitate suffultorum vesz részt egy hadjáratban (*Zala* ym. II. 304), 1406: az első dobori expedícióban vexilli proprii gentis sue armigere sufficienti ubertate prepollentis, az oláh hadjáratban cum vexillo et complicitibus suis vesz részt (HO VII. 452), 1418: vexillum cum exercitu quondam fidelis nostri grate dilecti Stiborrii... ducente (*Sztáray* II. 291), 1455: Cillei Herman vexillo suo valido (M. melékt. okl. II. 98—100).

A zászló a lovagi felszerelésnek azon kellékei közé tartozik, melyek nyugati, elsősorban német hatás alatt honosodtak meg nálunk. A firenzei Villani Máté, aki a magyarokra vonatkozó előadásában nem a nálunk akkor már általánosan elterjedt és a Bécsi Képes Krónika miniaturáiról összeállítható lovagi harcmodort, hanem a kunok vagy székelyek lovastaktikájának leírását adja, feltűnőnek találja, hogy „jel és zászló nélkül” hadiküirt nélkül szoktak járni és tegzeik bizonyos megrázása adja meg a jelet a gyülekezésre”.¹³¹ Nyilvánvaló, hogy ez a jellemzés nem valamely lovagi seregrészre, hanem csakis a magyar seregnek egyik, a régi taktikához hű maradt elemére vonatkozik. A Bécsi Képes Krónika előadásának XI. századi csatajeleneteiből kiderül, hogy kezdetben csakis a király és az uralkodóház tagjai használtak vexillumot.¹³² Így a zászlót is azon „*diversa arma*” körébe kell sorolnunk, melyeket első királyunk „Intelmei” szerint, a hospesek honosítanak meg új hazájukban,¹³³ azok az előkelő lovagi vendégek, akik a magyar főemberek által „*impugnandi peritia armorumque splendore imitantur*.”¹³⁴ A freisingi püspök által kigúnyolt „*non innata, sed quasi extrinsecus affixa virtus*” kezdetben kétségkívül a lovagi élet külsőségeinek utánzásában élte ki magát s ennek az utánzó hajlamnak kell tulajdonítanunk a zászló átvételét is. Szent István törvényeiből tudjuk, hogy már az első király megkövetelte minden seniortól milesek tartását¹³⁵ s Kálmán pedig comeseit bizonyos számú páncélos kiállítására kötelezte.¹³⁶ Az Aranybulla és annak 1231-iki átírása szerint a comesek és tisztségviselők „*ex officio debito*” még külföldön is kötelesek résztvenni.¹³⁷ IV. László egyik hívének érdemeit felsorolva külön kiemeli, hogy bár az illető akkor nem viselt tisztséget, mégis elkísérte őt a háborúba.¹³⁸ Kétségtelen, hogy a királyságnak a legelőkelőbb tisztségviselői közvetlen harcos kíséretüket maguk vezették s ez a kíséret már ekkor elkülönült a megyei csapatoktól. Ezeknek a tisztí csapatoknak jelölésére már a XII. században divatba jön a saját, külön zászló használata. Tudjuk, hogy P. mester úgy képzel el a honfoglaló vezéreket, mint

¹³¹ *Marczali*: Enchiridion 250.

¹³² Flor. II. 150, 172, 184, 197.

¹³³ Inst. Mor. VI (*Závodszy*: 157).

¹³⁴ Gesta Friderici I. 52/SS, rer. Germ. 51).

¹³⁵ Decr. I. 25: Volumus ut unusquisque senior suum habeat militem (*Závodszy*: 148).

¹³⁶ Decr. I. 40 (*Závodszy*: 188).

¹³⁷ *Marczali*: Enchiridion 156—157.

¹³⁸ 1275: idem comes Ruh, licet tunc nullo esset honoris culmine sublimatus ad nostrum venit exercitum ducens secum manu potentes et in bello examine virtuosos... (*Smičiklas*: VI. 59).

korának princepsait, iobasíóit, comeseit. Ha tehát művének 41. fejezetében azt olvassuk, hogy Lél vezér „*elevato vexillo sui signi*“, tehát saját jelével ellátott zászlaját kibontva¹³⁹ támad az ellenségre, ebből jogosan következtetünk arra, hogy a XII. század folyamán a hivatali és születési arisztokrácia körében az általuk kiállított magánkatonaságnak saját jelvényük alatt való hadbavezetése már általánossá vált. Rogerius korában a király a harcikedv fokozására zászlókat osztogat legelőkelőbb híveinek s a vezérek zászlai oly jellegzetesek és ismertek, hogy a többiektől már messziről megkülönböztethetők.¹⁴⁰

Annak a szerepnek, melyet a zászló a hadvezetésben játszik, az oklevelekben a „*sub vexillo*“ formula felel meg. A nemesítő levelek egyforma fordulata szerint, az aulában örök szabadságnak örvendő nemes egyúttal azon kiváltság birtokába jut, hogy a király zászlaja alatt, „*sub vexillo regio*“ száll hadba. Láttuk azonban, hogy a zászlót a hadijelvényként már nem egyedül a király, hanem az előkelő báró- és nagybirtokos réteg is használta. Amidőn tehát olyan lakói részesült királyi kegyben, birtokadományban, vagy nemesítésben, aki valamelyik, ispán, tisztségviselő, vagy nagybirtokos magánkatonaságához tartozott, szükségesnek látszott annak feltüntetése, hogy az illető kinek a vezetése, kinek a zászlaja alatt vitézkedett. Így a „*sub vexillo*“ formula magánszolgálat jelölésére is általánossá vált. A XIII. század második felében az egyre gyarapodó nagybirtok magához szívja a régi királyi vármegye harcos elemeit, elsősorban a várjobbágyot, mely ebben a korban szinte kivétel nélkül a nagybirtokos comes szerviensi- familiárishadát gyarapítja.¹⁴¹ Már István ifjabb király 1268-ban nemesít egy vasvári várjobbágyot, aki „*sub vexillo Nicolai vaivode Transilvani*“ harcolt.¹⁴² Egészen természetes, hogy a XIV. századból még több példánk van az ilyen magán-vexillum alatt teljesített szolgálatra, és annak az oklevélben való

¹³⁹ Gesta Hungarorum 41, v. ö. 45: Zuárd és Kadosa vexillis signiferis.

¹⁴⁰ Rogerius 28: Rex suos interim hortabatur, ut ad pugnam viriliter se haberent, vexilla non pauca, manu propria maioribus assignandó (Endlicher: 274); 29: Bertalan pécsi püspököt üldözik a tatárok, Ladislaus comes, qui ad regem multis vexillis extensis cum sua militia veniebat, nil de gestis ipsius preciens supervenit, episcopus hungarica vexilla cognoscens ad comitem declinavit (u. o. 276).

¹⁴¹ 1260: iobagtomes castri nostri zaladiensis... servienles magistri Chack (zalai ispán, Zala vm. I. 57); 1265: H O VI 114. 1265: servientes Aegidii magistri dapiferorum... a iobagionatu castri... eximendos duximus (Fejér: IV/3, 294—295), 1266: Wenzel: VIII. 147, 1268: u. o. 200, 1273: HO II. 15, 1287: HO IV. 71, 1287: (castrenses) HO II. 19. Szekfű: Szerviensek 24.

¹⁴² Zimmermann—Werner: I. 105.

hangsúlyozására.¹⁴³ A „*sub banderio*“ formula, a banderium szó későbbi előfordulásának megfelelően, csak a XV. század elejétől kezdve tűnik elő a nagyurak seregeivel kapcsolatban. Minthogy azonban már IV. Béla korából ismerünk egy „*sub banderio regali*“ formulát, kétségtelen, hogy a „*sub vexillo*“ mellett a „*sub banderio*“ kifejezésnek is megvolt a maga hagyománya, árpádkori előzménye. Miután pedig a „*vexillum*“ csapategység, zászlóalj értelemben oly oklevelekben bukkan fel először, melyekben a „*sub vexillo*“ formula is előfordul,¹⁴⁴ egészen kétségtelen, hogy a zászlónak „zászlóalj“ jelentése a „*sub vexillo*“ formula hatása alatt alakult ki. Ugyanez áll természetesen a banderium „zászlóalj“ értelmére is. Igaz ugyan, hogy a banderium átvitt értelmű használatát igazoló első két oklevélben hiába keressük a „*sub banderio*“ alakot, de viszont ismerjük ezt a formulát még az Árpádkorból és sok adatot tudunk rá felhozni a XV. század első évtizedeiből is.¹⁴⁵ Összefoglalva terminológiai vizsgálódásunk eredményét, azt kell tehát mondanunk, hogy a banderium zászlóalj jelentése nem valamely új intézmény behozatalával, hanem csupán az árpádkori gyökerű oklevélformula fejlődéséből alakult ki. Sémászerűen: *vexillum*—*sub vexillo*—*vexillum*, *banderium*—*sub banderio*—*banderium*. Érvelésünket csak akkor érhetné kritika, ha törvény, vagy oklevél alapján sikerülne bebizonyítani azt, hogy banderiumok felállítására, banderiális hadrendszer szervezésére, valamiféle intézményes lépés történt. Ily bizonyíték felkutatásáról azonban annakidején már Pór Antal is lemondott.

Láttuk, hogy az egész Anjoukorból mindössze két adatum van a banderium elnevezésre. A szórványos előforduláson kívül, már a *vexillum*nak ugyanolyan értelemben való használata is kizárja, hogy itt hivatalos hadi műszóval

¹⁻³ 1512: *sub vexillo regio* (AO T278), 1550: *Mick bán sub cuius vexillo* (*Smičiklas*: IX. 501), 1590: *sub vexillis dicorum fratrum* (*Fejér*: X/1, 601), 1597: *sub vexillo eiusdem* (*Fejér*: X/2, 456), 1401: két trauinemes *sub vexillo fidelis nostri*... Nicolai de Gara (*Fejér* X/4, 64), 1455: *suis caris militibus, gentibus et familiaribus sub suo vexillo interemptis, sub suo vexillo dimicantibus* (Mellékt. Oklt. 98—100).

¹⁴⁴ Mellékt. oklt. II. 98; *Fejér*: X/2, 456.

¹⁴⁵ 1405: *sub banderio Stephani de Debrew* (*Fejér*: X.4, 219—220), 1405: *sub banderio eiusdem* (Garai Miklós, u. o. 206—207), 1403: *ratione erectionis banderii alieni, aemuli nostri et sub ipso* (*Corpus Iuris* I. 196), 1404: *sub banderio predicti illustris principis* (Tódor podoliai herceg, Mármarosai diplomák 128), 1406: *adhaerendo Ladislao*... de Wylak *sub banderio eiusdem* (HO II. 174—175), 1413: *sub banderio ipsius comitis Piponis domini sui* (Temesmegye IV. 475), 1419: HO II. 145, 1421: Sztáray II. 218, 1427: *Fejér*: X/6. 872, 1427: u. o. 855, 1427: IV. (*Kovachich*: Supplementum I. 552), 1428: *sub banderio et in familiaritate* (Mellékt. oklt. II. 78).

volna dolgunk. A banderiumok és vexillumok — miként ezt Szekfű Gyula már 1912-ben meggyőzően kimutatta — kizárólag familiárisokból állottak.¹⁴⁶ Mármost a familiárisokból álló bárói, vagy nagybirtokosi csapategységek hivatalos nevét csak akkor kereshetnénk a banderiumban, ha ilyen csapatok más néven egyáltalán nem szerepelnének. A terminológia azonban éppen ennek ellenkezőjét, azt bizonyítja, hogy az ilyen csapatok a legkülönbözőbb neveken nevezettek s a banderium és vexillum a viszonylag ritkán előforduló nevek közé tartoznak. Csak izelítőül közlünk néhány ilyen elnevezést: familiarum caterva, armatorum cuneus, complices, comitiva, coetus bellantium, coetus familiarium, legio, gens, gens armigera, exercitus, stb.¹⁴⁷ Miután a felsorolt adatok mind kiváltság, vagy birtokadományozásra vonatkozó oklevelekből származnak, lehetséges volna arra gondolni, hogy e többé-kevésbé furcsa, színes, szinte irodalmi ízű kifejezések, csupán a lendületes kancelláriai stílus szüleményei s helyettük a mindennapi kormányzati, közigazgatási nyelven talán más, esetleg éppen a „bandérium” műszó volt használatban. A mindennapi elnevezés megismerése

¹⁴⁶ Szerviensek és familiárisok 46. kk: mindazokban az oklevelekben, melyekben a vexillum és banderium zászlóalj értelemben fordul elő, kivétel nélkül utalás történik a familiárisokra: a) *vexillum*: 1597: plurimis fratribus proximis et egregiis militibus ac proceribus sub vexillo eiusdem interemptis (*Fejér*: X 2, 456 kk), 1597: cum eorum propriis geminis seu binis vexillis, valido nobilium virorum militantium precipue consanguineorum armata cohorte (u. o. 452. kk), 1406: Garai privilegium, a vexillummal kapcsolatban a familiárisok sokasága halálának emlegetése (HO VIII. 452), 1455: vexillo suo valido... complicitibus ac strenuis militibus fidisque suis famulis sub suo vexillo dimicantibus (M. Mellékt. oklt. II. 98. kk), b) *banderium*: 1552: banderio eorum proprio, familiaribus suis... (*Smičiklas*: XII. 78), 1450: sui banderii gentes... cum decenti apparatu suorum familiarium (Zala vm. II. 465), 1457: cum decenti gentium et familiarium suorum comitiva (M. Mellékt. oklt. II. 112).

¹⁴⁷ 1507: collecta multitudine sue gentis et militie (AO I. 152), 1510: filii Bagun una cum gente seu exercitu... Herrici bani (AO I. 196), 1515: aggregata sibi suorum complicum nephanda caterva (AO I. 290), 1518: satis connumerata potenti gente (Zichy I. 160), 1519: aggregata sibi gente (AO I. 529), 1525: cum suis (AO II. 69—70), 1552: honestis hungarice gentis natione secum ducto (AO V. 576—577), 1587: cum suo armigera cohorte et coetu bellantium copioso, cum sua gente armata (*Fejér*: X/1, 558—59), 1587: armigera cohors (*Fejér*: X/1, 545), 1587: falerata cetera Hungarorum, Slavorum et Olahorum (Temesmegye IV. 150), 1587: valido armatorum cuneo (*Fejér*: X/5, 520), 1597: gentes armigere, Siculorum legio, armigera comitiva, armata cohors (*Fejér*: X/2, 452), 1405: gentes exercitiales (*Fejér*: X/4, 205), 1404: cum tota sua potentia instaurata (u. o. 255), 1406: congregata egregia et copiosa comitiva, militum, procerum et nobilium (*Fejér*: X/5, 156), 1408: cum sua gente, grandem comitivam de sua gente transmisit, cum magna copiositate gentium (*Fejér*: X/4, 660. kk), 1412: fratrum et familiariorum coetus (*Fejér*: X/2, 542), stb. stb.

szempontjából, elsősorban a hadbahívó parancsokra kell gondolnunk, melyek hevenyészett fogalmazásuk révén, e célra kiválóan alkalmasnak látszanak. Ezek a parancsok, melyeket maga az uralkodó, vgy megbízottja tisztségviselőkhöz, nagybirtokosokhoz intézett, alaposan rácáfolnak minden ilyen feltevésre. E mandatumokban leggyakoribb a hadi-népnek, mint „gens“-nek emlegetése,¹⁴⁸ vagy egész egyszerűen a familiárisokra való utalás.¹⁴⁹ De az oklevelek más csoportjában is egészen általános a seregnek, mint a familiárisok összességének megnevezése,¹⁵⁰ esetleg azon veszteségek felsorolása, melyeket a „dominus“ familiárisainak halála, sebesülése révén szenvedett.¹⁵¹ A terminológiának minden vonatkozásban való gondos megvizsgálása tehát azt bizonyítja, hogy a „banderium“ kifejezés az egész XIV. század folyamán és a XV. század első három évtizedében, viszonylag ritkán fordul elő és korántsem volt hivatalos neve a dominusok csapatainak. Általánosan használt és hivatalos színezetű megjelöléssé csak az 1455-i honvédelmi tervezet óta vált.

A „banderium“ néven nevezett bárói és dominusi csapatokban tehát familiárisok harcoltak. Midőn a király valamelyik előkelő hívét hadbahívja, a felszólítás egyúttal familiárisainak is szól, miként ezt a királyi parancsok bizonyítják.¹⁵² A „banderiális hadkötelezettség“ tehát lényegében nem más, mint familiáris hadkötelezettség. Kérdés mármost, hogy milyen alapon követelt az uralkodó ily szolgálatot a

¹⁴⁸ 1352: rex mandat gentes levare contra canes tartaros (*Fejér*: IX/2, 206), 1384: cum omnibus gentibus et familiaribus vestris (Bánffy I. 374), 1411: una cum gentibus vestris (*Fejér*: X/5, 115), 1432: 100 lovas mint gentes (*Fejér*: X/7, 419).

¹⁴⁹ É. n.: cum vestris servientibus bene armatis (*Fejér*: VI/2, 340), cum vestra familia ceterisque vestris subditis, equitibus et peditibus (HO II. 235).

¹⁵⁰ 1318: una cum proximis et amicis (Zichy I. 160), 1387: cum suis armigeris clientibus (*Fejér*: X/5, 53), 1390: suis armatis complicitibus (Mellékt. II. 27), 1403: plures fideles regni nostri nobiles, familiares scilicet ipsius Johannis bani (u. o. 43–44), 1405: cum nostra celsitudo eundem Stephanum... una cum fratribus et familiaribus suis... deputasset (*Fejér*: X/4, 379), 1412: plurimo fratrum et familiarium coetu comitatus (*Fejér*: X/2, 342, X/5, 316), 1415: cum sua copiosa familia, 1418: Zsigmond parancsa Marczali Miklós és Csupor Pál seregéhez, familiaribus et gentibus fidelium nostrorum... (Zichy VI. 183–184), 1434: Jakas Mihály székelyispán a brassóiakhoz, familiaribus nostris nunciavimus, ut ipsi sine mora more exercituali accedere debeant (Székely oklt. I. 128), 1437: copiosa familiarium suorum comitiva (*Fejér*: X/7, 859), stb. stb.

¹⁵¹ 1307: AO I. 157, 1308: *Fejér*: VIII/1, 250, 1312: u. o. 250, 1317: AO I. 415, 1317: AO I. 411, 1321 u. o. 626, 1330: *Smičiklas*: IX. 535, 1342: AO IV. 264, 1351: *Smičiklas*: XII. 6, M. mellékt. oklt. II. 43–44, 1404: *Fejér*: X/4, 255, stb.

¹⁵² Lásd mindenekelőtt a fentebb idézett hadbahívó parancsokat.

nagybirtokosokkal magánjogi viszonyban levő harcos népelemtől?

A XIV. és XV. században azt látjuk, hogy nemesupán a tisztségviselők és nagybirtokosok, de egyben mindazok a kisebb nemesek is, akik fegyveres kísérettel rendelkeztek, kötelesek voltak familiárisaikat háború esetén a király rendelkezésére bocsátani.¹⁵³ Talán éppen ebben a kötelezettségben a familiárisok hadi szolgálatának intézményességében jelentkezik a banderiális rendszer lényege, az Anjouk újítása? Aligha, hiszen az Árpádkor aránytalanul szűkszavúbb okleveles anyagából ugyanezt a honvédelmi terhet állapíthatjuk meg. Már Szent István intézkedik a seniorok milestartási kötelezettségéről s ezeken a seniorokon egészen általános értelemben földbirtokosokat kell érteniünk.¹⁵⁴ A földbirtok katonaillesztési kötelezettségéről tájékoztat Szines úrnó végrendelete 1146-ból.¹⁵⁵ A szerviensi intézmény kibontakozásának korából, a XIII. századból kitűnő példa erre a locsmándi várjobbágyok szerződése dominusukkal 1270-ben, akik a szegődés során arra kötelezik magukat, hogy bármikor elkísérik urukat a király hadseregébe.¹⁵⁶ A tisztségviselők hasonló kötelezettsége Kálmán korára vezethető vissza,¹⁵⁷ érvénye kimutatható az Aranybullából¹⁵⁸ és az okleveles anyagból is.¹⁵⁹ A „Descriptio Europae Orientalis“

¹⁵³ 1357: AO III. 422, 1400: nobiles et gentes illius comitatus (Temesmegye IV. 422), Borbála királynő Sopronmegyéhez 1415: cum universis vestris gentibus equitibus scilicet et peditibus (*Házi*: I/2, 67, 1417: Zsigmond a zalaiakhoz, unacum vestris gentibus.

¹⁵⁴ *Váczy*: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Századok 1952, kny. 24.

¹⁵⁵ Qui tamen proficisci debent ad exercitum et regis expeditionem (Pannonhalmi rendt. I. 598), v. ö. ehhez az 1251-iki törvényt, mely az Aranybullával ellentétben a külháborúkban való kötelező részvétellel kapcsolatban nemesupán a tisztségviselőket és zsoldosokat említi, hanem mindazokat, quibus amplas concessimus possessiones (*Enchiridion* 156). Nyilvánvaló, hogy itt nemesupán személyes hadbaszállásról van szó. Ugyanerre utalnak Károly Róbert első hadbahívó parancsai a polgárháborúk idejéből: é. n. *Fejér*: VI/2, 340 és 342.

¹⁵⁶ *Wenzel*: VII. 521.

¹⁵⁷ *Váczy*: id. ért. (kny.) 23, az általa adott magyarázat után szó sem lehet arról, hogy a 40. §-ben hűbéri, vagy pláne norman-hűbéri hatást keressünk.

¹⁵⁸ 1222: qui comitatus habent, 1251: comites... et qui ex officio debito tenentur (*Ench.* 156).

¹⁵⁹ 1275: *Smičiklas*: VI. 39, ez a felfogás tűnik ki Rogerius 16 fejezetéből (*Endlicher* 216) és az egyes bárókhoz intézett, az Árpádkorból nagy számban ismert speciale mandatumokból. Pl. 1274: HO III. 21, 1275: *Smičiklas*: VI. 115, 1284: HO VI. 507, 1298: *Wenzel*: XII. 619, 1500: *Fejér*: VI/2, 259. Ezek az adatok egymagukban valószínűtlenné teszik a banderiális hadrendszer híveinek azt az állítását, mely szerint azért volt szükség új honvédelmi intézkedésekre, mivel az Árpád-kor végén a király már nem kapott elég katonát híveitől. A *Descriptio Europae*

névtelen szerzője, aki művében a későárpádkori, de mindenestre a Károly Róbert trónralépését megelőző viszonyokat jellemzi, mégpedig elsőrendű magyar tájékoztatás alapján. úgy tudja, hogy a magyaroknál „omnis tenetur regem sequi... cum tota gente sua.”¹⁶⁰ Miként tehát a magánfamilia intézménye az Árpádkorban gyökerezik, éppenúgy ennek a kornak a felfogásában alakult ki a tisztség és a földbirtok katonaaállítási kötelezettségének gondolata. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy alighanem a földesúr joghatósága alatt élő népek immunitásának elismerésével járt együtt a szolgálatnak ez a fajtája. A szerviens a dominus iurisdictionója alá tartozott, és ahogy igazságszolgáltatási viszonylatban mint szerviens kivétellett a megyei szervek illetékessége alól, ugyanúgy katonai tekintetben sem tartozott másnak felelősséggel, mint urának, akivel együtt „sub vexillo regio” harcolt. A XIII. századból számos bizonyítékunk van a várjobbágyok által a comesnek teljesített szerviensi-hadi szolgálatra¹⁶¹ és ezek az esetek tanulságos példák arra, hogy a dominus és szerviens között létrejött megállapodás egycsapásra megváltoztatja a magánszolgálatbalépőnek a közhatalomhoz való viszonyát is. A várjobbágy — familiáris ettől kezdve nem a megyei zászlóaljban, hanem urának seregében harcol. E megállapításunkkal ismét szembekerültünk a banderiális hadrendszer elméletével, mely a XIV. századot illetőleg megyei bandériumok létezését vitatja és azt vallja, hogy ezeket a megyei bandériumokat a főispánok vezették.¹⁶² A nemesi felkelés tárgyalásánál alkalmunk volt behívótítani, hogy 1433—35 előtt ilyesmiről szó sem lehet. Előfordult ugyan, hogy külön királyi parancsra a főispán vette át a megyei nemesség katonai vezetését, erre azonban mindig csak nyomós okokból és különleges uralkodói felhatalmazás alapján került sor.¹⁶³ Miután Nagy Lajos 1351-ben szószerint megerősítette a nemességnek azt az Aranybullában gyökerező jogát, mely szerint kizárólag királyi zászló alatt köteles harcolni, egészen kétségtelen, hogy sem ő, sem Károly Róbert nem változtattak a nemesi hadbaszállás hagyományos gyakorlatán. Mint említettük, a főispán pillanatnyi vezérségére már az Árpádkorban is van példa és így ebben a szórványos előfordulásban sem kereshetünk Anjou-kori sajátságot. A főispán vezetése alatt álló megyei

Orientalis szerzője szerint potentes sunt valde dicti principes, nam aliqui ex eis facere possunt X milia, aliqui vero V milia, illi vero qui minus facere possunt II milia (ed. Górká, 1916, 50). Ha van is ebben túlzás, a lényegét mégis jól visszaadja.

¹⁶⁰ Ed. Górká 50. Deér. Mlög XLV (1931) kny.

¹⁶¹ L. a 141. jegyzetet. Szekfü id. ért. 24.

¹⁶² Pl. *Hóman*: MT II¹ 294.

sereget még Zsigmond korában sem nevezik bandériumnak, az 1455-iki tervezet és hadfelosztási lajstrom e névvel kizárólag a tisztségviselők és nagybirtokosok hadait illeti.

De az eddig tárgyaltakon kívül, más okok is arra készítetnek, hogy a leghatározottabban elutasítsuk a banderiális hadrendszernek közkeletű elméletét. A „banderiális hadrendszer“ kifejezés először is megtévesztő, mert azt a téves hiedelmet keltheti, hogy a királyság hadereje kizárólag a nagybirtok katonaaállítására kötelezettségén alapul s mellette a régi formák, mint a nemesség fejenkénti hadbaszállása, a kiváltásos területek, közösségek és városok hadi szolgálata teljesen elvesztették jelentőségüket. Ez a szemlélet nem számol a középkor hadrendszerének sajátos és a maitól gyökeresen eltérő jellegével és az összes jelenségeket hajlandó egyetlen elvből magyarázni. Azokat a történetírókat, akik ezt az elméletet kialakították, kétségkívül befolyásolta a mai hadkötelezettségi rendszer, mely nem ismer egyéni jogokat és a testileg alkalmas polgárok egyetemének katonakötelezettségén alapul. A középkori állam az élet egyetlen viszonylatában sem rendelkezik oly elvvel, melyet a társadalom egészével szemben kivételek alkalmazása nélkül érvényesítené. A közhatalom még a rendiség kialakulása után is egészen különböző katonai terheket ró a sokféle tagolt társadalomra és még honvédelmi szervezetében is szerepet juttat a különféle korú és eredetű „szabadságoknak“ és előjogoknak. Merev jogelveket tehát hiába keresünk s a XI—XV. századi hadrendszer egyáltalán nem mutat fel „fejlődést“, ha ezen az alapul szolgáló elvek változását értjük. A banderiális rendszer csirái már Szent István korában adva voltak, viszont teljes kifejlődésének korában is ott találjuk mellette a régi rendszer csökevényeit, pl. a szepesi lándzsások hűbéres jellegű hadi szolgálatát, vagy az erdélyi városok számszerűen megállapított kontingensét, stb. Teljesen elhibázott tehát azt mondanunk, hogy a XIV. században a szabadok személyes hadkötelezettsége helyébe a földbirtok teherviselése lép, mert ezek az elvek a valóságban sohasem bírtak kizárólagos érvénnyel. Fejlődés csak annyiban mutatkozik, amennyiben kezdettől fogva együttesen jelenlevő elemek, a koroknak és szükségleteknek megfelelően, más és más hangsúlyt, jelentőséget kapnak. Így kétségtelen, hogy a hadrendszer súlypontja a XIII. század második felétől kezdve a fejenként hadbaszálló nemességről a nagybirtokosok „*armata familia*“-ira helyeződött át. A további fejlődés irányát már eleve megszabta az a tény, hogy Károly Róbert a királyi hatalom helyreállítását a familiaritásban rejlő lehetőségek kihasználásával,¹⁶⁴ a középbirtokos nemességre tá-

¹⁶⁴ Szekfű: Szerviensek 49.

maszkodva hajtotta végre.¹⁶⁵ A királyhoz feltétlenül hű, új nagybirtokos főnemesség születése, ily módon kétségkívül megnövelte a királyság rendelkezésére álló katonai erő létszámát és minőségét, de nem teremtett új alapot a honvédelem számára. A nemesi felkelés tárgyalásakor alkalmunk volt látni, hogy a „per se et personaliter“ és a „sub vexillo regio“ elv alapján történő nemesi hadbaszállás éppen az Anjoukorban éri el tetőpontját. Ha hozzávesszük ehhez a kiváltságolt népek katonakötelezettségének változatlan fenntartását, a városok katonai kontingensének jelentős felemelését, s főleg Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedeiben feltűnő idegen zsoldosok szerepét, akkor azt látjuk, hogy az Anjouk uralma honvédelmi téren is az utolsó Árpádok kormányrendszerének nagyarányú helyreállítása, melyben a nagybirtok hadereje s a fejenként szolgáló köznemesség katonai szolgálata ideális egyensúlyban állanak a központi hatalom rendelkezésére. Banderiális hadrendszerről tehát már ezért sem szabad beszélnünk.

Az elmélet híveinek egyik teljesen önkényes feltevése szerint, Anjou-királyaink a birtokadományozást katonaállítási hadkötelezettség vállalásától tették függővé. Tudjuk, hogy Nápolyban túltengő hűbérrendszer volt érvényben, mely azonban tökéletesen kiszolgált a központi hatalom érdekeit.¹⁶⁶ Ha Károly Róbert Magyarországon is ezt a nápolyi rendszert akarta volna meghonosítani, akkor át kellett volna alakítani a magyar birtokjog egész rendszerét. Magyarországon ugyanis, a délvidéken szórványosan előforduló adományokon¹⁶⁷ és IV. Béla király tatárjárás utáni kísérletén kívül, az adományrendszernek nem volt semmi hűbéri eleme. Váczy alapvető megállapításai kellően világítják meg a magyar birtokjog sajátos és a hűbériséggel ellentétes jellegét. A magyar adományos nem „ratione terrae“ teljesít hadi, vagy egyéb szolgálatot, hanem ilyenek vállalása minden „fidelis“ számára az adománytól független közjogi kötelezettséget jelent. Ezért a király „iure perpetuo“ adományoz birtokot, mely csupán megjutalmazása a már teljesített szolgálatnak. A beneficiumot terhelő feltételek, éppenúgy mint a hűbéri „infidelitas“ fogalma, nálunk teljesen ismeretlenek.¹⁶⁸

¹⁶⁵ *Hóman*: MT II¹ 287. kk.

¹⁶⁶ *Miskolc*zy: id. ért. 307. kk.

¹⁶⁷ 1195: III. Béla adománya Bertalan comesnek (*Smičiklas*: II. 262. kk.), mely a birtokot pontosan megszabott katonaállítási kötelezettséggel terheli, kétségkívül a hűbériség hatását mutatja. Hasonló adományozásra a tulajdonképeni Magyarország területén azonban nincs példa és így ennek az adatnak sincs bizonyító ereje az általános magyar fejlődés megítélése szempontjából.

¹⁶⁸ *Váczy*: Szimbolikus államszemlélet 62. kk., A hűbériség szerepe stb. I. kk.

Kétségtelen, hogy ez a meggyökeresedett magyar rendszer teljes ellentétben állott mindazzal, amit Károly Róbert odabaza tapasztalt. Az első Anjouk, akik Magyarország koronájára igényt formáltak, valóban kísérletet is tettek az otthoni hűbérrendszernek új országukban való meghonosítására. Így Károly Róbert apja 1292-ben, a francia hűbéri szabályokra való hivatkozással, Németujvári Ivánnak adta Sopron és Vas megyéket, azon kötelezettségek teljesítése fejében, melyekkel IV. Lászlónak tartozott.¹⁶⁹ Ez az adat nemcsak a magyar viszonyok nemismerését, de egyben azt is bizonyítja, hogy a nápolyi Anjouk kizárólag hűbéri kategóriákban gondolkodtak s eleinte éppen ennek a rendszernek meghonosításával iparkodtak Magyarországon híveket toborozni. A kezdeményezés azonban Károly Róbertben nem talált folytatóra. Az ifjú trónkövetelő magyar környezetbe kerülve, magyar tanácsosainak befolyása alatt, gondolkodásában teljesen a magyar jogrendszerhez alkalmazkodott s már politikai okokból is visszariadt minden önkényes újítástól. Már első oklevelei is (1502—1504) az árpádkori formák szerint állítottak ki s van oklevélírója, aki valószínűleg már III. András uralkodása alatt is működött.¹⁷⁰ Legelső birtokadományai, továbbá a későbbi években foganatosított nagyarányú birtokkiszélesítései, kivétel nélkül a hagyományos magyar „iure hereditario” birtoklás szellemét lehelik.¹⁷¹ Hűbériség meghonosításáról tehát nála szó sem lehet, ami a hadrendszert illetőleg azt jelenti, hogy a katonaillesítés alapja is változatlan maradt. Az elmélet újabb képviselői éppen ezért el is ejtették a hűbériség meghonosításának feltevését s Károly Róbert újításának jellegzetességét épp abban pillantják meg, hogy ő — számolva a magyar nemzet „közjogi gondolkodásával” — rendszerét a nemesség áldozatkészségére alapította. „Károly Róbert a nagybirtokú nemesség áldozatkészségét iparkodott fokozni. E célból általánossá tette nálunk is a címet, melyet az úr zászlajára tétethetett és megengedte, hogy aki ötven katonát vezet harcra, csapatát saját zászlaja alatt vezethesse.”¹⁷² Az uralkodó elmélet szerint ez a címeradományozás a bandériális hadrendszer meghonosításának egyik leglényesebb mozzanata.

A magyar nemesség színe-java a XIII. sőt, mint a fentebbi Anonymus helyből kiderül, már a XII. században is

¹⁶⁹ Dipl. Eml. az Anjoukorból I. 95.

¹⁷⁰ *Szentpétery*: Magyar Oklevéltan (1930) 155.

¹⁷¹ Ezt bizonyítják uralkodása egész tartama alatt kiadott adománylevelei, pl.: 1512: AO I. 256, 261, 1513: u. o. 313, 1521: u. o. 621. 1523: u. o. II. 65, 1531: u. o. 545, 1541 u. o. IV. 177, stb.

¹⁷² *Miskolczy*: id. h.

használt bizonyos kezdetleges címereket, melyeket azután zászlaira is átvitt. A fejedelmi címeradományozás Európában a XIII/XIV. század fordulóján jött divatba, Franciaországban Szép Fülöp idejéből, Németországban legelőször 1305-től ismeretesek fejedelmi címeradományok. Ezt az európai kezdeményezést Magyarország néhány évtizeddel elkésve követte.¹⁷³ Királyaink a XIV. század folyamán tényleg adományoztak híveiknek címereket, eljárásukból azonban semmiféle általános gyakorlat ki nem olvasható, amennyiben az Anjoukorból mindössze négy címeradományozásról tudunk. Ezek közül időrendben a legutolsó Nagy Lajos 1369-i adománya Kassa város részére, már eleve kiesik vizsgálódásunk köréből. Marad tehát mindössze három címeradomány: 1. 1326-ban Imre fia Miklós részére a király címert adományoz „et per eum suis fratribus ac toti generationi suae necnon et eorum heredibus heredumque suorum successoribus, tamquam sub regio nostro vexillo inter alios regni nostri fideles militare debentes in signum dilectionis nostrae specialis.”¹⁷⁴ Ebben az oklevélben mindenekelőtt nincs szó sem bandériumról, sem familiárisokról, hanem kifejezetten csupán az adományozottat és testvéreit, továbbá leszármazói személyét illeti a címerhasználat joga. Még kevésbé lehet tehát belőle a bandérium létszámára következtetnünk. 2. 1327-ben sisakmáz adományozás Doncs mester zólyomi főispán részére. Az adományozott maga és kísérete pajzsát, sisakját és zászlaját arany mázzal díszítheti, de ez a jog kizárólag személyét illeti, nem örökölheto és kizárólag akkor használható, ha Doncs mester a királlyal indul harcba.¹⁷⁵ Bár itt már a kíséret is szerepel, egyetlen célzást sem találunk a kíséret számára, vagy arra vonatkozólag, hogy a hadbaszállás kötelezettsége a címeradomány következménye volna. 3. Még kevesebb derül ki a harmadik, 1352-ből való címeradományból Kolos királyi apród fia Kolos részére, mely az előzőkhöz hasonlóan mitsem tud bandériumállítási kényszerről, vagy pláne az 50-es tagozódásról.¹⁷⁶ A kutatóról-kutatóra szálló, de kritikailag soha meg nem vizsgált címerlegendának tehát semmiféle alapja sincsen: címeradomány és katonaszállítás között összefüggés ki nem mutatható. De arról sem lehet szó, mintha az Anjouk „általánossá” tették volna a címerviselést, mert ily szépenhangzó feltevés alátámasztására három oklevél bizonyédeskevés. Még azt sem mondhatjuk, hogy az oklevelek nagy-

¹⁷³ *Aldásy*: Cimertan, 38. kk.

¹⁷⁴ *Fejér*: VIII/3, 63.

¹⁷⁵ AO I. 356.

¹⁷⁶ Turul (1887) 158.

része elpusztult az idők viharaiiban, hiszen Zsigmond címeresleveleit valóban nagyszámban ismerjük.

Egyetlen hiteltérdemlő adatunk sincs arra, hogy Károly Róbert, vagy Nagy Lajos intézményszerűen szabályozták volna, hogy egy-egy nagybirtokos mennyi katonát köteles kiállítani. A „bandériumok“ létszáma, miként ez az 1453-i tervezet hadfelosztási jegyzékéből kiderül, felettébb változó volt. 25-től egészen 1000 emberig terjedhetett. A földesúri katonaság pontos megállapítása csak a hűbéri birtokjog meghonosítása árán lett volna megvalósítható, erre azonban Anjou-királyaink egyáltalán nem gondoltak. Valószínű azonban, hogy egy-egy gazdag földesúr, aki több évtizeden keresztül szolgálta királyát, körülbelül ugyanazzal a kontingenssel jelent meg minden hadjáratban. Ugyanígy könnyű arra gondolnunk, hogy a király tisztában volt az illető anyagi viszonyaival és elvárta tőle bizonyos számú katona kiállítását. Mindez azonban nem intézményszerű mozzanat és korántsem alkalmas a banderiális rendszer elméletének alátámasztására. A firenzei Villani Máté is csak „régí szokásnak“ (antica consuetudine) tulajdonítja az urak és községek által kiállítandó csapatok számbeli állandóságát.¹⁷⁷

Mindezekben a pozitív tárgyi érveken kívül, a magyarországi Anjou-uralom egész szelleme, e királyok államkormányzati felfogása ellentmond annak a feltevésnek, mintha birodalmunkban idegenből hozott forradalmi újításokat akartak volna megvalósítani. Ezért, mint a banderiális hadrendszer hagyományos elmélete elleni végső érvet, utoljára hagytuk az Anjouk hivatalos államkormányzati felfogásának ismertetését, melynek feltárása hívatva van arra, hogy a hazai adottságok és az idegen hatás egymáshoz való viszonyának sokat vitatott kérdését nemcsak hadtörténeti, de általános viszonylatban is nyugvópontra vigye.

Károly Róbert egyik 1504-i oklevelében úgy nyilatkozik trónralépéséről, hogy az „*tam electione prelatorum et baronum, quam iure geniturae*“ következett be.¹⁷⁸ Hangoztatja tehát örökösödési jogát, de elismeri a választás megtörténtét és épít annak érvényességére is. Jogigényének ebben a kétirányú megalapozásában akkori politikai helyzete tükröződik: egyrészt törekvése arra, hogy személyét a múlthoz, a hagyományokhoz kapcsolja és ezzel uralmának az alattvalók hozzájárulásától független jelleget megadja, másrészt azonban a hatalmas bárók jóindulatának kényszerű elismerése.

Megkoronázása, főleg azonban a diadalmas rozgonyi

¹⁷⁷ Marczali: Enchiridion 288.

¹⁷⁸ AO I. 80.

csata óta. szakít ezzel a kettős indokolással és uralmának jogalapját okleveleiben kizárólag a „*ius et ordo geniturae*”-ben jelöli meg,¹⁷⁹ bizonyosságául annak, hogy helyzetének megszilárdulása után egész mereven a vérségi jog (Geblütsrecht) alapjára helyezkedett. Ettől az időtől kezdve minden megnyilatkozásában személye és háza dinasztikus jogát hangsúlyozza, félreérthetetlenül kiemeli családjának a régi uralkodóházzal való rokonságát, azaz arra törekszik, hogy az Árpádok mithikus vérségi tekintélyvét¹⁸⁰ magára és övéire átszarmaztatva a konzervatív és monarchikus érzületű körök támogatását elnyerje. Ez a törekvése nem önkényes kísérletezésről, hanem a közhangulat csodálatosan eleven átéléséről és ragyogó politikai érzékkel való kihasználásáról tanusodik.

Ernyebán fia Istvánnak ismeretes 1505-iki oklevele,¹⁸¹ mely megható szavakkal siratja el a szent királyok nemzetiségének elmúlását, klasszikus kifejezése annak a régi dinasztia emlékéhez kapcsolódó politikai messiásvárásnak, mely az oligarchia tobzódása, az árnyékkirályok tehetetlensége, a társadalmi és jogrend megrendülése láttán, szinte pártállás nélkül hatalmasodott el a lelkeken. A nemességnek az a közép- vagyoni és politikailag háttérbeszorított része, melyben még elevenen élt a monarchikus eszme. sorsának jobbrafordulását kizárólag a szentkirályok vérszerinti leszármazóitól remélte. Az országos közvéleménynek ez a beállítottsága magyarázza, hogy a honfoglaláskori eredettel kérkedő kiskirály-bárók sem merték kezüket a korona után kinyújtani, vagy a nemzetnek nem vérkon, de „alkalmas” uralkodót ajánlani. A vérségi tekintélyelv begyökerezettsége érteti meg a Vencellel és Ottóval való türelmes próbálkozást és magyarázza egyúttal Károly Róbert személyének előtérbenyomulását, majd ügyének végleges győzelmét is. Az Árpádokkal való rokonság hangzatosításával Károly Róbert ennek a messiásvárásnak a hangulatát kamatoztatta a maga számára. De államférfiúi nagyságát bebizonyította azzal is, hogy erre a nőági rokonságra valóságos politikai eszmevilágot emelt, amely végeredményben egy oly közvéleményt teremtett az ország vezető rétegében, mely később az eljövendő békének és közrendnek a gyakorlati kormányzati intézkedéseknél is hathatósabb biztosítékává vált.

Okleveleiben egyetlen alkalmat sem mulaszt el a szentkirályok dicső nemzetiségének magasztalására. Ő és fia fel-

¹⁷⁹ 1510; AO I. 196.

¹⁸⁰ Heidnisches und Christliches 58. kk.

¹⁸¹ AO I. 52.

tűnő óvatossággal őrzik mindazon intézmények, egyházi alapítások és népek jogállását, melyek mint a szent királyok alapításai, az általuk adományozott régi szabadsággal rendelkeztek. A „fidelis” szolgálatának értékelésénél külön súlylyal esik latba, ha az illető nemcsak velük szemben, de már előbb a szentkirályok iránt is kimutatta hűségét.¹⁸² Károly Róbert 1326-ban arról a „*specialis devotio*”-ról beszél, melyet szent őse, László király iránt érez,¹⁸³ Nagy Lajos trónralépése után legfontosabb dolgának a váradi sírbolt látogatását tartja, később valóságos Szent László-kultuszt teremt, mely ereklyéinek terjesztésén, róla elnevezett új egyházak alapításán kívül¹⁸⁴ elsősorban a művészi kifejezés síkján követhető nyomon.¹⁸⁵ Ez a kultusz kiterjed természetesen Istvánra, Imrére, de nem-egyházi viszonylatban minden Árpád sarjra. Tudjuk, hogy már a XIII. század magyarja a dinasztiaiban, egyéni megkülönböztetés nélkül, a szentkirályok nemzetségét látta.¹⁸⁶ Károly Róbert messze túlment ezen, amidőn egyik 1317-iki oklevelében nemcsak IV. Béla és V. Istvánt, de még az istentelen Kun Lászlót is, mint „szent őseit” emlegette.¹⁸⁷

A dinasztikus kapcsolat hathatós kidomborítása érdekében, az ifjú király fátyolt kívánt borítani a multra, mindazokra az ellentétekre, melyek őt és családját egykor a régi uralkodóházzal szembeállították. Tudjuk jól, hogy a nápolyi Anjouk nem jó szemmel nézték IV. László magyar királyságát s Károly salerno herceg nemsokkal V. István halála után, már viselte a magyar királyi címet.¹⁸⁸ Kun László méltatlan bánásmódja nápolyi hitvesével, méginkább elhidegítette egymástól a két rokon családot. Mindezek ellenére Károly Róbert ismételten is a legnagyobb kegyelettel, mint szent ősei egyikéről, mint kedves és boldogemlékű nagybátyjáról beszél a rossz rokonról¹⁸⁹ s az öreg Borsa Kopasz bűnlajstromának összeállításánál arról a régi „*crimen laesae maiestatis*”-ról sem feledkezik meg, melyet a volt nádor IV. László halálára való szövetkezéssel követett el.¹⁹⁰

De voltak ezenfelül még kirívóbb elsimítanivalók is. Amidőn Kun László halála után a magyarság vezetői II. Endre sokáig törvénytelennek tartott unokáját Árpád-

¹⁸² 1317: HO II 28 1545; AO IV 528.

¹⁸³ 1326: *Fejér*: X/2. 599.

¹⁸⁴ *Rupp*: Magyarország helyrajzi története II 296, 360, III 108, 297 stb.

¹⁸⁵ *Divald*: Magyarország művészeti emlékei (1927) 99 kk.

¹⁸⁶ *Heidnisches und Christliches* 44.

¹⁸⁷ 1317: HO II 28, 1350; *Knauz*: III 159. 28.

¹⁸⁸ *Miskolczy*: Magyarország az Anjouk korában (1925) 8.

¹⁸⁹ AO I. 156, 1317: HO II. 28.

¹⁹⁰ AO II 217.

sarjnak és ezzel természetes uruknak elismerték, ez a váratlan fordulat nagy meglepetést keltett a nápolyi Anjouk körében. II. Károly, a mi Károly Róbertünk nagyapja „csodálkozva hallotta, hogy bizonyos András nevű velencei az országot gonoszul elfoglalta“. Felszólította tehát Magyarország népét, hogy ne engedelmeskedjék a „bitorlónak“, akit fegyveres erővel fog eltávolíttatni. A fenyegetés nyolc év után vált valóra: 1300 nyarán az akkor körülbelül 17 éves Károly Róbert a délvidék hatalmas bárói élén készült szembeszállani a bitorlónak tartott III. Andrással s az összecsapást csak a király váratlan halála akadályozta meg.¹⁹¹

Erről a bitorlóról az esztergomi káptalan egyik 1325-iki oklevelében mégis azt olvassuk, hogy „amíg élt, az összes országalakók elismerték királyuknak“.¹⁹² De nemcsak a régi dinasztiaira kegyelettel gondoló alattvalók látták így a múltat, hanem maga Károly Róbert is. Megkoronázása és az oligarchia letörése után, úgy beszél egykori ellenfeléről, mint boldog emlékű, igen kedves patrueliséről: „*cum post mortem regis Andree felicis recordationis nostri carissimi patruelis regnum Ungariae nobis debitum iure et ordine geniturae adissemus...*“¹⁹³ Ha nem ismernénk az előzményeket, e sorokat olvasva könnyen azt hihetnők, hogy III. András maga jelölte utódjává kedves rokonát, hogy a szentkirályok véreből sarjadt utód az ő szellemükben folytathassa művüket. Ez a beállítás tehát szivárványhídat von mult és jelen közé és kapcsolatot teremt a szentkirályok mágikus elhivatottságú háza és a jelen kiválasztott férfiak között, mintha sohasem lettek volna árnyékkirályok, garázdálkodó hűtlen bárók, s a boldog országra mindenkor egy bölcs és igazságos fejedelmi kormányzás megszakítatlan derűje sugárzott volna. Ezt a gondolatot fejti ki Nagy Lajosnak egyik, uralkodása legelejéről származó oklevele, melyben úgy beszél országáról, „a magyar nemzet államáról“, mint amely „Magyarország szentséges királyainak és atyánknak idejétől kezdve egészen a mi trónralépésünkig a béke szépségében virágzott“.¹⁹⁴ Ezek a sorok fejezik ki az új és a régi dinasztia összekapcsolásának mélyebb értelmét. A „szentkirályokban“ az alattvalók egymást felváltó nemzedékei a nép szerető és azt felmagasztaló urait, istenrendelte vezetőit látták. E szemlélet ismeretében, uralmuk eredményeire visszatekintve, az

¹⁹¹ Pauler: II.

¹⁹² Knaus: III 59.

¹⁹³ 1310: AO I 196.

¹⁹⁴ 1342: ubi a tempore regiminis sanctissimorum regum Hungariae pefatique patris nostri incipiens usque adoptionem et sublimationem nostram ipsum hungaricae nationis regnum pacis pulchritudine viguit (AO IV 264).

Anjouk joggal ismerték fel önmagukban a dicső nemzetség vérszerinti, de egyben lényegi folytatóit.

Ezért lép fel Károly Róbert mindjárt pályája kezdetén az elnyomottak, a jó és ősi jogukból kiforgatottak védőjeként és biztosít ezáltal szerepének, a honfoglaló ősökkel dicsekvő és őt jött-mentnek tekintő gőgös bárók ellenében, történeti patinát és elhívatottságot. Alattvalóiba is beoltja azt a meggyőződését, hogy a királyság és az oligarchia összcsapásának sorsdöntő óráiban, a rozgonyi csata idején a szentkirályok égi közbenjárása biztosította seregei diadalát: Trencsényi Csák Máté „kibontván elvetemültségének zászlaját ellenünk és országunk hű nemesei ellen sereget toborzott és Kassa városa közelében csatát vívott velünk, ahol is Isten segítségével és a mi elődeinknek, a szentkirályoknak közbenjárására dicsőséges győzelmet és diadalt arattunk”.¹⁹⁵ Az oklevél szavait meglepően egészíti ki a Bécsi Képes Krónika illuminátorának a rozgonyi csatáról adott ábrázolása: a királyság kettőskeresztes lobogója már összetörve hever a porban, amidőn a háttérből diadalmasan emelkedik fel az Árpádok és Anjouk együttes címerével díszített családi zászló.

Az oligarchia ellenében az elnyomott nemesség védelme: ebben rejlik a hivatalos Anjou-kori felfogás szerint, a régi és az új dinasztia szerepének közössége. Ez a hagyományban gyökerező gondolkodás teljesen megfelelt azon tábor lelki beállítottságának, mely a polgárháborúk idején Károly Róbert mögé sorakozott. Ez a réteg már a XIII. században a szentkirályok hagyományára hivatkozva építette ki a maga jogállását, elútasított magától minden káros újdonságot és a monarchiában elsősorban a jó, ősi jog biztosítékát látta. Károly Róbert és Nagy Lajos teljesen azonosították magukat híveik államszemléletével s bár kétségtelenül sok újat alkottak, reformjaik mindenkor az adott jogi, társadalmi és gazdasági szervezet talajából táplálkoztak, a társadalom vágyait váltották valóra, sőt, mint ezt a pénzügyi intézkedések kiindulása mutatja,¹⁹⁶ legtöbbször alattvalói kezdeményezés vezette be megalkotásukat. Az Anjouk sikerének titka éppen az, hogy egyszerre voltak újtók és a hagyományok őrizői, ama társadalom beállítottságának megfelelően, mely a hagyományt saját szükségleteivel azonosította. Idegen, a magyar fejlődésben előzmény nélkül álló, sőt a magyar gondolkodással ellentétes intézkedésekre, nápolyi intézmények szolgai átültetésére tehát nem gondolhattak, mert ezzel a Magyarországon még elevenen élő koraközépkori királyeszménnyel ke-

¹⁹⁵ 1519: AO I. 529, 1512: Sztáray I. 40.

¹⁹⁶ *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyi és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában (1921) 75.

rültek volna szembe, azzal az ideállal, melynek uralmuk megszilárdulását elsősorban köszönhatték.

Károly Róbert a polgárháborúk viharaiiban egy új, elhasználatlan erejű és hűségű vezető réteget hívott a politikai szereplés színpadára. Ezt a megújhodott társadalmat a monarchia helyreállításának szelleme hatotta át: az Anjoukor jellegzetes restauráció és egész lefolyása egvedül ezt szem előtt tartva ítéelhető meg helyesen. Az államfelfogás is a nemzet új elitjét neveli hűségre; nyilvánvaló célja egy új hűségeszmény kialakítása. Károly Róbert ügyének diadalrajutása óta ismét az alattvalói „fidelitas“ vált a legfőbb szociális és politikai erénnyé, 1334-ben azzal a feltétellel ad engedélyt a Gutkeled nemzetség egyik tagjának az Ecsedi-lápon való várépítésre, hogy az új vár „*fidelitas, quod in vulgari hymseg dicitur ab omnibus et ubicumque nominetur.*“¹⁹⁷

Az Anjoukor ragyogása az alattvalók lelkében élő hűségeszménynek visszfénye csupán, az új konszolidáció életkorát ennek a hűségeszménynek tartama szabja meg. Óvakodnunk kell attól, hogy az Anjouk ú. n. reális rendszabályainak, melyekkel a nagybirtokos osztálynak oligarchiává alakulását megakadályozni iparkodtak, túlságos jelentőséget tulajdonítsunk. Tudjuk, hogy a nagy-, a közép- és kisbirtok egvensúlya már Nagy Lajos életének utolsó évtizedében megbomlott, anélkül azonban, hogy ennek a politikai élet felszínén nyoma mutatkozott volna.¹⁹⁸ Lackfiak és Horváthiak Lajos királynak mindhalálíg hű szolgái voltak és csak az általuk idegennek, csehnek tekintett nem vérszerinti királlyal, Zsigmonddal szemben vedlettek át lázadó oligarchákká.

A hadrendszer alapja is ez a hűségeszmény. A király nem teremt új törvényeket katonai szükségleteinek biztosítására, a régi hagyománnyal ellentétben nem kötelezi a földbirtokosokat megszabott számú hadegységek kiállítására, mert anélkül is megkap híveitől mindent, amire csak szüksége van. Már ebből az általános szempontból is el kell tehát ejtenünk a banderialis hadrendszer elméletét s az elmondottak után alighanem a leghelyesebb volna, ha ezt a kifejezést egyszerűen törölnénk tudományunk szótárából. Meg kell ezt tennünk azért is, mert ez a magyar történettudomány gyermekkorában kialakult elmélet sohasem tudott arra a kérdésre megfelelni, hogy mily politikai és katonai energiákat tartalmaztak ezek a földesúri magáncsapatok s mily szerep jutott nekik a közhatalom és a rendiség versengésében. Erre a kérdésre a következő fejtegetések során próbálunk választ adni.

Dr. Deér József.

¹⁹⁷ 1334: AO III 61.

¹⁹⁸ *Hóman*: MT III 157 kk.